جيهانبينی لە ڕۆمانی (ئێوارەی پەروانە)ی بەختيار عەلی دا لە ديدی لوسيان گوڵدمانەوە

ID No. 3794

(PP 136 - 157)

https://doi.org/10.21271/zjhs.24.6.9

تانيا ئەسعەد محەممەد ساڵح

كۆلێژی پەروەردەی بنەڕەتی - بەشی زمانی كوردی / زانكۆی سەلاحەددين-هەولێر

Tanya.mohamad@ su.edu.krd

وەگـــــرتن : 2019/10/11

پەسندكردن : 2020/12/07

بڵاوكردنەوە : 2020/12/25

پوختە

ئەم لێكۆڵينەوەيە بە ناونيشانی (جيهانبينی لە ڕۆمانی (ئێوارەی پەروانە) ی بەختيار عەلييە، لە ديدی لۆسيان گۆڵدمانەوە). باسەكە هەوڵێكە بۆ تيشك خستنەسەر بابەتێكی گرنگ و تا ڕادەيەک نوێ لە جيهانی ڕەخنەی ئەدەبی كورديدا، لەبەر ئەوەی تاكو ئێستا لە ڕەخنەی ئەدەبی كورديدا وەک پێويست بايەخی تايبەتی پێنەدراوە . كاری ئەدەبيش لە بنەڕەتدا جيهانبينی ئەديبە . لێكۆڵينەوەكە پێكهاتووە لە چوار تەوەرە، لە تەوەرەی يەكەمدا باسی چەمكی جيهانبينيمان كردووە، لە تەوەرەی دووەمدا چەمكی بونيادگەريمان ڕاڤە كردووە، لەبەر ئەوەی بونيادگەری پێكهاتوويی جۆرێكە لە جۆرەكانی بونيادگەری، لە تەوەرەی سێيەمدا باسی ميتۆدی بونيادگەری پێكهاتوويمان كردووە . لە تەوەرەی كۆتايشدا باسی جيهانبينی لە ڕۆمانی ئێوارەی پەروانەی بەختيار عەليمان كردووە لە ڕوانگەی لوسيان گۆڵدمانەوە .

وشە سەرەكييەكان: جيهانبينی ، بونيادگەری ، بونيادگەری پێكهاتوويی ، ئەوين ، ئايين ، توندڕەوە ئيسلامييەكان.

پێشەكی :

كاری ئەدەبی لە بنەڕەتدا دەربڕينی جيهانبينييە، واتە ئەو ڕێگەيەيە كە بەهۆيەوە ئەديب ڕوانينی خۆی دەخاتەڕوو، تێيدا باسی هەستكردنی بە گەردوون و بە گشت بوونەوەران و شتەكانی نێو ژيان و دەوروبەری دەكات . ڕۆمانيش وەكو ژانرێكی ئەدەبی، زەمينەيەكی لەبار و گونجاوە بۆ ڕەنگدانەوە و بەرجەستە كردنی گشت كايە مەعريفی و كۆمەڵايەتييەكان . پتر لە ژانرە ئەدەبييەكانی تر كراوەترە بەڕووی ژيانی كۆمەڵايەتی . لە سەرەتای پەيدابوون و گەشەسەندنيەوە پەيوەستبووە بە چينی ناوەڕاست و ئەو گۆڕانكارييانانەی لە فيكر و بەرهەم و پەيوەنديیە كۆمەڵايەتييەكان هاتونەتە ئاراوە. سروشتە كۆمەڵايەتييەكەی وا لە ڕۆماننووس دەكات بەرپرس بێت لە ئاست گرنگيدان بە ململانێ كۆمەلايەتييەكان كە لە واقيعدا بوونيان هەيە. واتا ڕۆمان بەهۆی فراوانی مەوداكەيەوە ئەو دەرفەتە دەڕەخسێنێت بۆ ڕۆماننووس بە ئارەزووی خۆی و بە وردی و دووردرێژی جيهانبينی خۆی دەربارەی هەرشتێك بيەوێت دەربخات . جيهانبينی بە پێی كات و شوێن و كۆمەڵگاش دەگۆڕێت. ئەمە جگە لەوەی كە چەمكی جيهانبينی وەك چەمكێكی فەلسەفی و وەكو ميتۆديش دەگۆڕێت . باسەكەی ئێمەش وەكو ميتۆد (جيهانبينی پێكهاتووی لوسيان گۆڵدمانە). ميتۆدی ڕەخنەيی هەر كارێك بە پێی ڕوخسار وناوەڕۆك و كەرەستەكانی لێكۆڵينەوەكە دەگۆڕێت. هەر لە ناوونيشانی باسەكەوە دەردەكەوێت كە لێكۆڵينەوەكی بونيادگەرييە لە ديدی (لوسيان گۆڵدمان) ەوەيە . ئەمە وەك لايەنی تيێۆری . وەك پراكتيكيش جيهانبينييە لە ڕۆمانی(ئێوارەی پەروانە)ی بەختيار عەليدا، بە پێی ميتۆدی بونيادگەری پێكهاتووی . بێگومان ناتوانرێت لە تاكە بەرهەمێكدا بڕياری كۆتايی لەسەر جيهانبينی نووسەرێك بدەين، چونكە جيهانبينی مرۆڤ پەيوەندی هەيە بە قۆناغە جياجياكانی تەمەنی مرۆڤەوە، كە دەشێت گۆڕانكاری بەسەردا بێت و تا هەڵكشانی تەمەنيش بەرەو كاملبوون بچێت، ئەمە لە لايەك، لە لايەكی ترەوە جيهانبينی نووسەر لە يەك بەرهەميدا ڕەنگە لە بوارێكی دياريكراودا بێت، يان يەك جۆرە جيهانبينی بێت، كە ئەمەش بەشێكی بچووك

دەردەخات نەك تەواوی جیهانبینی نووسەرەكە، ((دەبێت هەموو بەرهەمەكانی نووسەرێك وەربگرین، تاوەكو بتوانین تێڕوانینەكانی دیاری بكەین، چونكە ئێمە ناتوانین بە پشت بەستن بە بەشە بچووكەكان لە نووسەر تێبگەین))(جورج لوكاش،1971 : 18) . هەربۆیە لەم لێكۆڵینەوەیەدا وەك لە ناونیشانەكەدا دەردەكەوێت تەنیا دیاریكردنی جیهانبینی بەختیار عەلییە لە یەك ڕۆمانیدا . كە هەموو جۆرەكانی جیهانبینی نووسەری لەخۆ نەگرتووە.

هۆی هەڵبژاردنی ئەم بابەتە دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی كە ئەمڕۆ لە جیهاندا بایەخیكی زۆر دەدرێت بە جیهانبینی. بە تایبەتی لە جیهانی ڕەخنەی ئەدەبی هاوچەرخدا . ئەمە لە لایەك لە لایەكی ترەوە بۆ خولیا و ئارەزووی كاركردنمان لە جیهانی فەلسەفە و لە نێو ئەو جیهانەشدا بابەتی جیهانبینی لە ئەدەبدا، ئەمە جگە لەوەی چەند كار لەسەر ئەم بابەتەش بكرێت بەلای ئێمەوە هێشتا كەمە، لە لایەكی ترەوە لە جیهانی ڕەخنەی ئەدەبی كوردیدا جگە لە چەند هەوڵێك كە لەم لێكۆڵینەوەیەدا سوودیان لێبینراوە، كاری كەمی لەسەر كراوە . گرنگی لێكۆڵینەوەكە لەوەدایە كە خوێنەر ئاشنا دەكات بە پەیوەندی نێوان بیروبۆچوونە فەلسەفییەكان و پەیوەندیان بە ئەدەب بە گشتی و ڕۆمان بە تایبەتی، لە لایەكی ترەوە دەبێتە سەرچاوەیەك بۆ لێكۆڵەرانی تر .لێكۆڵینەوەكە پێكهاتووە لە پێشەكی و چوار تەوەرە و ئەنجامەكان و لیستی سەرچاوەكان و پوختەی باسەكە بە زمانی عەرەبی و ئینگلیزی. تەوەرەی یەكەم تەرخان كراوە بۆ زاراوە و چەمكی جیهانبینی، لەم تەوەرەیەدا سەرەتا بە شێوەیەكی گشتی و دواتریش لە ڕوانگەی گۆڵدمانەوە جەختمان لەسەر زاراوە و چەمك و پیناسەی جیهانبینی كردووە. دووەم تەوەرە تەرخانكراوە بۆ چەمك و زاراوەی بونیادگەری، لەبەر ئەوەی بونیادگەری پێكهاتوویی لقێكە لە لقەكانی بونیادگەری بۆیە بە پێویستمان زانی پێش ئەوەی بچینە سەر بونیادگەری پێكهاتوویی باس لە بونیادگەری بكەین. تەوەری سێیەمیش بونیادگەری پێكهاتوویيە، تەوەرەی چوارەم پراكتیكی لێكۆڵینەوەكەیە، كە كرۆكی بابەتەكەمانە .ئەویش دابەش بووە بۆ جیهانبینی ڕۆمانووس – بە پێی میتۆدی بونیادگەری پێكهاتوویی - سەبارەت بەو بابەتانەی لە ڕۆمانەكەدا هاتوون. كە ئەوانیش جیهانبینی (ئەوین و ئاین و ئافرەت و سیاسەت و ئازادی و خودا) یە. پاشان خستنەڕووی ئەو ئەنجامانەن كە دەستمانكەوتووە . دواتر لیستی سەرچاوەكان . لە كۆتایشدا پوختەی لێكۆڵینەوەكە بە هەرسێ زمانی كوردی و عەرەبی و ئینگلیزی خراوەتەڕوو .

1. زاراوە و چەمكی جیهانبینی

زاراوەی جیهانبینی وشەیەكی لێكدراوە، لە دوو وشەی (جیهان + بینی) پێكهاتووە . واتا بینینی جیهان. لە زمانی كوردیدا زاراوەی جیهانبینی بەرامبەر بە : (رؤية العالم)ی عەرەبییە (د.سعید علوش، 1985) . لە زمانی ئینگلیزیدا (World view)ە (بەختیار سەجادی و محەمەدی مەحمودی،2002). لە زمانی فارسیشدا(جیهانگری) یە(هەرژیر عەبدوڵا پوور،2008). لە زمانی كوردیدا زاراوەكانی: (دونیابینی، گەردوونبینی و ڕوانین بۆ دنیا)ش بۆ هەمان واتا بەكاردێت. ئەمانە هەموویان ئاماژەن بۆ جۆرو چۆنیەتی لێكدانەوەو ڕوانین بۆ جیهان و بوون و ژیان. ئاشكرایە هەر مرۆڤێك لە ڕوانگەی خۆیەوەو بە پێی پێشینەی خۆی دەڕوانێتە جیهان و بوون و ژیان. هەربۆیە چۆنیەتی جیهانبینی لە كەسێكەوە بۆ كەسێكی تر دەگۆڕێت. چونكە پێشینەی كەسەكان بە پێی ئاستی ڕۆشنبیری و وشیاری و جۆری پەروەردەو ژینگەی كۆمەڵایەتی و باری دەروونی، ئایدیای تایبەتی ...هتد جیاوازە، كەواتە جۆری بیركردنەوە و شێواز و جیهانبینی مرۆڤەكانیش جیاوازە. لەگەڵ ئەم ڕاستییەشدا دەشێ هاوشێوە و یەكانگیریش هەبێت لە جیهانبینی ئەو كۆمەڵە كەسەی كە لە یەك ژینگەی كۆمەڵایەتیدا دەژین، كە دابونەریت و ئاین و زمان و بارودۆخی سیاسی و ... هتد یان وەك یەكە . ئەمانە وایان لێدەكات تا ڕادەیەك و لە هەندێ ڕووەوە جیهانبینیان هاوشێوە، یان وەك یەك بێت، یان نزیكبێت لەیەكتری. بۆ نموونە بەهۆی ئەو بارودۆخە سیاسییەی كە بە درێژایی مێژوو كورد پیایدا تێپەڕیوە، دەشێ كاریگەری نەهامەتییە یەك لە دوای یەكەكان و داپڵۆسین و نەبوونی كیان و قەوارەی سیاسی و بێكەسی و فریودان و هەرەسهێنانی شۆڕش و ... هتد، جۆرێك لە جیهانبینی جیاوازی لا دروست كردبێتن، جیاواز لە جیهانبینی كەسانی تری میللەتان و وڵاتانی تر كە لە ژینگە و كەش و ناوەندی ئارامدا ژیاون و دەژین .

ئەم چەمكە لە بنەڕەتدا لە لایەن لوسیان گۆڵدمانەوە بەكارهاتووە . ((جیهانبینی یەكێكە لە زاراوە بنچینەییەكانی میتۆدی بونیادگەری پێكهاتەیی ، كە لوسیان گۆڵدمان بە دامەزرێنەری ئەم میتۆدە دادەنرێت . خودی بنیادگەریش ڕێگایەكە بۆ جیهانبینی، و میتۆدێكە بۆ تێڕامانی بوون))(صلاح فضل،1987 : 236) .جیهانبینی بە یەكێك لەو چەمكە بنەڕەتییانە هەژمار دەكریت كە لە پەنجاكانی سەدەی ڕابردوودا لە وڵاتە یەكگرتووەكانی ئەمەریكا لە لێكۆڵینەوە و دیراساتی ئەنسرۆپۆلۆژی ڕۆشنبیریدا بەشێوەیەكی بڵاو بەكاردەهێنرا. پاش ماوەیەك لە پشتگوێخستن و جارێكی تر لە شەستەكان و حەفتاكانی هەمان سەدەدا سەرلەنوێ لێكۆڵەران لە

لێکۆڵینەوەی ئەنسۆگرافیدا پشتیان بەم چەمکە بەستەوە ، کە بە شێوەیەکی تایبەتی پەیوەستە بە ئایین و سیحر و جیهانی ڕۆحەکان و بۆچوون دەربارەی بوون، لای کۆمەڵانی جیاواز . چەمکی جیهانبینی چەمکێکی ئەنسرۆپۆلۆجی ئەنسرۆپۆلۆجی – علم الانسان - ***Anthropology*** - ڕەسەنە ، هەر لێکۆڵینەوەیەکیش دەربارەی جیهانبینی لە هەرکۆمەڵگایەك لە کۆمەڵگاکان کرابێت، ئەوە هەر لێکۆڵینەوەی ئەنسرۆپۆلۆجییەو متمانەی کردۆتە سەر پرۆگرام، یان میتۆدی لێکۆڵینەوەی ئەنسرۆپۆلۆجی. هەربۆیە لێکۆڵینەوەکانی جیهانبینی تەنها پەیوەندییان بە بوارەکانی زانستە مرۆییەکانەوە هەیە، نەك بواری زانستە سروشتییەکان. ئینجا چ لە ڕووی تیۆری، یان میتۆد، یان شێوازی شیکردنەوە بێت. لێکۆڵینەوەی جیهانبینی هەوڵی تێگەیشتنی قوڵ دەدات لە سروشتی شتەکان و تێگەیشتن لە ناوەوەی شتەکان. کەواتە مرۆڤ بابەتی زانستە مرۆییەکانە و بە هەمان شێوە لە لێکۆڵینەوە جیهانبینیەکانیشدا، کە دەتوانرێت چەمکی جیهانبینی لەسەر پراکتیك بکرێت. واتا جیهانبینی بریتییە لە کۆمەڵە باوەڕ و تیۆری بوونی هەماهەنگ دەربارەی مرۆڤ و بوون، بوون بە شێوەیەکی گشتی.

چەمکی جیهانبینی ئەو شێوازەیە کە کەسێك ، یان میللەتێك دەڕواننە هەموو بوون . لە بنەڕەتدا چەمکی جیهانبینی بریتییە لە دیراسەی کۆمەڵە فیکرێك کە یەکێك لە ئەندامانی کۆمەڵگا باوەڕی پێی هەیە، فیکری بەرامبەر خۆی و خەڵکانی تر، فکیری دەربارەی ئەو جیهانەی تیای دەژی، بە واتایەکی تر بریتییە لەو شێوازەی کە تاکێك پێی دەڕوانێتە ئەم بوونە. لە واتاکانی تێڕوانینیش بۆ بوون : ((بریتییە لە کۆمەڵێك باوەڕ و تێڕوانیی کەونی ڕێکوپێکی گونجاو لەمەڕ کەون و مرۆڤ، و دەربارەی بوون بە شێوەیەکی گشتی))(صلاح فضل،1987 : 237). ئەمەش بەمانای دیاریکردنی ئەو فیکرانە کە لەناو خودی ڕۆشنبیریدا، نەك لە دەرەوەیدا، هەروەك چۆن لە لێکۆڵینەوە ئەسنۆگرافی و ئەنسرۆپۆلۆجی تەقلیدیدایە.

سەبارەت بە جیهانبینی لە نێو جیهانی ئەدەبیدا هەروەکو لە سەرەتای پێشەکیدا ئاماژەی بۆکرا، کاری ئەدەبی لە بنەڕەتدا دەربڕینی جیهانبینییە، بەڵام جیهانبینی لەدەرەوەی ئەدەب جیاوازە وەك لە ناو ئەدەبدا، ئاشکرایە کە هەموو بەرهەمە ئەدەبییەکان جگە لە گوزارشت کردن لە بیر و بۆچوون تێڕوانین و ئایدیای تایبەتی ئەدیب جوانکاری و ئێستاتیکایە. هەروەکو (محمد کامل خطیب) دەڵێت: ((جیهانبینی لە ڕۆماندا تەنیا گوزارشت کردن نیە لە هەڵوێستێکی فیکری ،بەڵکو گوزارشتە لە ئەدەب خۆی،بە شێوازێکی هونەری و زمانی))(أسماء أحمد معيكل ، رؤيا العالم وتصويرها في الرواية، https://www.startimes.com). لەو فۆرمێکی هونەری بەرزدا ڕۆماننووس جیهانبینی خۆی دەربارەی بوون و ژیان و مردن و گەردوون دەردەخات. هاوکات جیهانبینی هەمیشە لە ڕۆماندا بیرکردنەوەیەکی جوانە، یان جۆرێك لە بونیادی فیکرییە، تێڕوانینی بەهادار و ئەرکییە، ئەرکی بە مانای ئەوەی ئەرکێکی کۆمەڵایەتی لە ئەستۆیە . کە ئەویش وێناکردنی کەسیەتی مرۆڤە، وێنەیەکی تێکەڵ لە تاك و کۆمەڵی، لە خودی مرۆڤەکە خۆیی و هەڵگری بەها کۆمەڵایەتییەکان ، واتا زیادکردنی ئاکار و بیرکردنەوەی شیاو بۆ وێنەکە . (سەرچاوەی پێشوو) .

2. چەمك و زاراوەی بونیادگەری

لە زمانی کوردیدا زاراوەی بونیادگەری بەرامبەر بە وشەکانی (Structuralism) ی ئینگلیزی (بەختیار سەجادی و محەمەدی مەحمودی، 2002)و(ساخت گرایی)فارسی (هەرژیر عەبدوڵا پوور، 2008)و (البنيوية) ی عەرەبی (د.سعيد علوش، 1985) بەکارهاتووە . بونیادگەری میتۆدێکی فیکری ڕۆژئاوایە، میتۆدێکی نوێیە و سیمای ڕوون و ئاشکرای لە هزری نوێدا هەیە. خاوەنی چەند پرەنسیپ و بنەمایەکی تایبەت بە خۆیەتی . بەربڵاو و فراوانە و لقوپۆپی زۆری لێبۆتەوە، بۆیە ئاسان نیە پێناسەیەکی دیاری بۆ بکرێت، چونکە پەیوەندی هەیە بە کۆمەڵێك کایەی جیاوازەوە و کاری لەسەر کردوون، وەك بواری زانستە مرۆڤایەتییەکانی (سایکۆلۆژیا و سۆسیۆلۆژیا و ئەنسرۆپۆلۆژیا و زمانەوانی ئەدەبیاتناسی). ((زاراوەی بونیادگەری چەند بوارێك لەخۆ دەگرێت لەوانە فەلسەفە، زانستی دەروونی، ئەنترۆپۆلۆجیا، زمان و ڕەخنە ...))(ایرنا ریما مکاریك،1384:173). هەر بۆیە لە گۆشەنیگای جیاوازەوە سەیری دەکرێت. ((ناتوانرێت بە ئاسانی پێناسەیەك بۆ بونیادگەری دیاری بکرێت، چونکە ئەم زاراوەیە ئاماژەکردنە بۆ کۆمەڵێ شیکردنەوەو ڕێڕەو و کتێبی جۆراوجۆر)) (ئازاد حەمە ، 1995 : 22) . زۆربەی ئەو سەرچاوانەی باسی مێژووی سەرهەڵدانی بونیادگەری دەکەن، کە وەك میتۆدێکی شیکاری و فەلسەفی دەرکەوتبێت ئاماژە بەوە دەکەن کە لە فەڕەنسا سەریهەڵداوە، لە نێوان ساڵانی (1950 تا 1960). بەڵام وەك سەرەتای دەرکەوتنی دەگەڕێتەوە بۆ موحازەراتەکانی (دی سۆسێر) ی زانای زمان، کە دوای مردنی و لە ساڵی (1916) دا لە لایەن قوتابییەکانییەوە چاپکراوە . دواتریش لە کۆنگرەی (پراگ)لە ساڵی 1929 لە لایەن زانایانی زمان(چاکۆپسن و کارشفسکی و ترۆبتسکۆی)یەوە بانگەشەی میتۆدی بونیادگەری کرا.((دەرکەوتنی بونیادگەری لەژێر کاریگەری بۆچوونەکانی فۆرمالیستە ڕووسەکان و دی سۆسێر و قوتابخانەی پراگ و ڕەخنەی نوێدا بووە)) (د. عەلی تاهیر حسەین، 2008: 213) . میتۆدی بونیادگەری لە بنەڕەتدا تایبەت بە زمان بووە، ((قوتابی و شوێنکەوتووانی قوتابخانەی پراگ پێیان وابوو دەکرێت ئەم میتۆدە

بەکاربێت بۆ دۆزینەوەی یاساکانی بونیادی سیستەمی زمان))(د.زكريا ابراهيم : 39). وەك زاراوە و چەمك بونیادگەری ڕێڕەوێکە بۆ دەستنیشانکرنی ئەو بنەمایانەی کە بەیەکەوە بونیادی شتێکیان کردووە. وەك میتۆدیش ((بونیادگەری لە بنچینەدا هەوڵێکە بۆ پراکتیزەکردنی ڕێبازی زمانەوانی گشتی بەسەر ئەدەب و ڕەخنەدا، بە تایبەتی پراکتیزەکردنی ئەو ڕێبازەی کە زانای زمانەوانی (فردیناند دی سۆسێر 1975 – 1913) لە توێژینەوە زمانەوانیەکەیدا پراکتیزەی کرد))(د. شكرى عزيز الماضي ،2012: 209) . هەروەکو پێشتر ئاماژەی بۆ کرا میتۆدی بونیادگەری لە بنەڕەتدا تایبەت بووە بە زمانناسی، دواتر لەڕێگەی شێوازناسییەوە بۆ نێو جیهانی ڕەخنەی ئەدەبی پەلی هاویشتووە.

بونیادگەرەکان جەخت لەسەر گەوهەری ناوەوەی دەق دەکەنەوە ، دژ بەو میتۆدانە دەوەستن کە ئەدەب لە ڕوانگەی فاکتەری دەرەوە و ژینگەدا دەبینن. واتا لە ڕەخنەی ئەدەبیدا میتۆدی بونیادگەری تەنیا کارکردنە لە نێو دەقی ئەدەبیدا و فاکتەرە دەرەکییەکانی وەك (باری دەروونی و جیهانی ناوەوە و دەرەوەی نووسەر و فاکتەرە کۆمەڵایەتی و سیاسی و هەڵوێستی مێژوویی و ڕێبازی ئەدەبی) فەرامۆش دەکەن، و پێیان وایە کە ((کاری ئەدەبی سیستەم و بوونێکی تایبەتی خۆی هەیە))(د. شكري عزيز الماضي، 1985: 183) . باس لە سەربەخۆیی دەق دەکەن و وای بۆ دەچن کە پەیوەندی بە کۆمەڵگا و ژینگە و مێژووەوە نییە،((ئەدەب بابەتێکی سەربەخۆیە لە کۆمەڵ، بابەتی ئەدەب، ئەدەب خۆیەتی))(جان ماري اوزباس و اخرون،197 :352) . زیاتریش جەخت لەسەر پێکهاتەی زمانەوانی سەربەخۆ دەکەنەوە . هێندە دەق لە خاوەن دەق دادەبڕن، ((تا چەمکی مردنی نووسەر هاتە کایەوە، واتا دەسەڵاتی دەق، خاوەن دەقی لاواز کرد))(د. عبد السلام المسدى ، 1991 :51). کەواتە بونیادگەری لە ئەدەبدا میتۆدێکی شیکارییە، دوور لە فاکتەرە دەرەکییەکان شەن و کەوی دەق دەکات. لەو باوەڕەدان کە پێکهاتەی هونەری دەقەکە ئەرکی سەرەکییە، ((میتۆدی بونیادگەری لەسەر بنەمای دابڕینی بەرهەمی ئەدەبی لە هەموو هۆکار و گۆڕانکارییە جڤاگی و مێژووییەکان کاردەکات. چونکە پەیڕەوکەرانی ئەم ئاڕاستەیە پێیان وایە فۆڕمی بەرهەمەکە تەوەرەی سەرەکی توێژینەوەکانیانە))(د. فؤاد ڕەشید ،2007 : 19) . واتا پێیان وایە کە دەقی ئەدەبی قەوارەیەکی سەربەخۆیەو دوورە لە هۆکارە دەرەکییەکان،((بونیادگەران و قوتابخانەی ڕەخنەی نوێ جەخت لەسەر سەربەخۆیی دەقی ئەدەی دەکەنەوە وەك دەزگایەك کە قەوارەیەکی سەربەخۆ و تایەتمەندو جوودای هەیە لە واقیعی دەرەکی)) (د.فواد ڕەشید ، 2007 : 24) .

3.بونیادگەری پێکهاتوویی (**Constitutional Structural**)

هەرچەندە میتۆدی بنیادگەری پێکهاتوویی بە ناوی لوسیان گۆڵدمانەوە ناسراوە ، بەڵام ڕەگ و ڕیشەی دەگەڕێتەوە بۆ (فریدریش و هیگڵ و کارل مارکس و جورج لۆکاش و جان بیاجیە). لۆکاش پێیوابوو کە ((تەنیا لە میانەی مەتریالیزمی دیالێکتیکییەوە دەتوانرێت بنچینەیەکی پتەوی تیۆری ڕەنگدانەوە ببینرێت))(د. صلاح فضل، 1978: 125). بە بۆچوونی مەتریالیزمی دیالێکتیکیش ئەدەب ڕەنگدانەوەی ئەو واقیعە کۆمەڵایەتییەیە کە ئەدیب تیایدا دەژی. گۆڵدمانیش لە ڕوانگەی مەتریالیزمی دیالێکتیکییەوە دەڕوانێتە ئەدەب و فەلسەفە. ((جیهانبینی نووسەر سروشتێکی کۆمەڵایەتی و چینایەتی هەیە، چونکە هەموو مرۆڤێك دەیەوێت بیرکردنەوەو ڕەفتارەکانی یەکەیەکی هاوتەباو مانابەخش بن)).(لوسيان غولدمان،1981: 10). مارکسیش پێی وابوو کە هەموو چالاکییەکی مرۆڤ پەیوەندی بە کۆمەڵەوە هەیە. ئەم بۆچوونە بووە هەوێنی بۆچوون و تێڕوانینەکانی گۆڵدمان سەبارەت بە پرۆسەی داهێنان و بەرهەمی ئەدەبی کە زیاتر پەیوەندییان هەیە بە ڕۆڵی کۆمەڵگا لە دروست کردنی تاکدا. واتا کاریگەری کۆمەڵ لە دروستکردنی ئەدیب . یان ڕەنگدانەوەی فیکری و فەلسەفی کۆمەڵ لەسەر بونیادی فیکر و فەلسەفەی نووسەران و ئەدیبان . واتا کاری ئەدەبی ڕەنگدانەوەی بونیادی کۆمەڵایەتییە .

میتۆدی بونیادگەری گۆڵدمان جیاوازییەکی زۆری هەیە لەگەڵ میتۆدی بونیادگەری زمانەوانی و فۆرمالیستەکان، گۆڵدمان هاوڕایە لەگەڵ دی سۆسێر لەوەدا کە زمان خاوەن یاسای تایبەت بە خۆیەتی، قسەکردن هەرچەندە بەکارهێنانی زمانە ، بەڵام ناتوانرێت هەموو یاساو ڕێساکانی زمانی بەسەردا بسەپێ،((زمان توانای دەلالەتی هەمەجۆری بەرزی هەیە، بە تەنیا دەلالەت لە شتێك ناکات، بەڵام قسە دەربڕینی مرۆڤە لە ناوەندێکی کۆمەڵایەتی دیاری کراودا. لەبەر ئەمە دەلالەتێکی دیاریکراوی هەیە))(د. صلاح فضل، 1978: 257). بە مانایەکی دی زمان بێ دەلالەتە، بەڵام فاکتەرێکی بەهێزە بۆ دەلالەت، لە کاتێکدا ((قسە پەیوەستە بە دەلالەتی کۆمەڵایەتی و چینایەتییەوە، بەهۆی قسەوە دەتوانرێت جیهانبینی بخرێتەڕوو ، بەڵام زمان وەك ئامرازێك بۆ بیروڕا جیاواز و دژیەکەکانە))(د. عەلی تاهیر حسەین ، 2008 : 127).

گۆڵدمان فیکری سۆسۆلوجی و سایکۆلۆجی و فەلسەفی وەرگرت و بە شێوازێك دایڕشتەوە کە بگونجی لەگەڵ بیروباوەڕە مارکسی دیالیکتیکی. هەوڵەکەشی بەرهەمهێنانی میتۆدی بونیادگەری پێکهاتوویی بوو. کە تیایدا خوێندنەوەی نوێی کرد بۆ کارە

ئەدەبی و نا ئەدەبییەکان، لەسەر بنەمای دۆزینەوەی پەیوەندی نێوان بونیادی زیهنیی کۆمەڵێك بابەتی کۆمەڵایەتی دیاریکراو و بونیادی گشتی دەلالەتی کاری ئەدەبی. بەو وەسفەی کە بونیادێکی لێکۆڵینەوە و دیالیکتیکی بینینی فیکرییە، کە ئەندامانی ئەو چینەی کۆکردۆتەوە . واتە کاری ئەدەبی بەرهەمی تاکێکی بکەر نییە، بەڵکو بەرهەمی ئەو کۆمەڵەیە کە داهێنەرەکە سەر بەوانە و ئینتیمای دەگەڕێتەوە بۆیان. گوزارشت لە بیرو هەست و سۆزو بۆچوونەکانیان دەکات. بەم شێوەیە گۆڵدمان لە چەمکی ئاوەژووبوونەوەی میکانزمی کە لە نێو فیکری سۆسیۆلۆجی پێشوو باوبوو میتۆدەکەی دارِشت .

هەروەکو پێشتر ئاماژەی بۆکرا لە ڕەخنەی ئەدەبیدا میتۆدی بونیادگەری تەنیا کارکردنە لە نێو دەقی ئەدەبیدا و فاکتەرە دەرەکییەکانی وەك(جیهانی ناوەوە و دەرەوەی نووسەر، هەڵوێستی مێژوویی و ڕێبازی ئەدەبی) فەرامۆش دەکات. بەڵام لە میتۆدی بنیادگەری پێکهاتوویدا دەرەوەی دەق دەبەسترێتەوە بە ناوەوەی دەق و ئەو کاریگەرییانە دیاری دەکات کە کار لە ناوەرۆکی دەق دەکەن. بەم پێیە پەیوەندییەکی بەتین هەیە لە نێوان دەقی ئەدەبی و کۆمەڵگا،بە چینی کۆمەڵایەتییەوە. کاریگەری چینی کۆمەڵایەتی لەسەر ئەدیبان و نووسەران . گۆڵدمان هەوڵ دەدات جەخت لەسەر پەیوەندی بونیادی ئەدەب و بونیادی کۆمەڵگا و مێژوو بکاتەوە . واتە ئەدەب زادەی ڕۆژگار و سەردەمەکەیەتی، ئەدیبانیش ڕۆڵەی ژینگە و سەردەمەکەیانن ، ژینگە و سەردەم کاریان لێدەکەن و ئەوانیش کار لە ژینگە و سەردەمەکەیان دەکەن . ((**گۆڵدمان ئەو بۆچوونە ڕەد دەکاتەوە کە بنیاد یەکەیەکی سەربەخۆ بێت لە دەرەوەی زەمەن و مێژوو، چونکە واقیع لە بنیادی زیهنی مرۆڤدا ڕەنگی داوەتەوە، هەروەها بونیادگەری پێکهاتوویی گرنگی بە مرۆڤ دەدات و بە بزوێنەری مێژووشی لە قەڵەم دەدات**)) (عوسمان یاسین ، 1991 : 13) واتا بونیادگەری پێکهاتوویی گرنگی بە مرۆڤ دەدات وەك فاکتەرێك، هەروەها وەك ڕێگەیەك بۆ تێگەیشتن لە دەق، لەبەر ئەوەی مرۆڤ بزوێنەری مێژووە . بونیادگەری پێکهاتوویی بریتییە لە بۆچوونێکی زانستی دەربارەی ژیانی مرۆڤایەتی لە نێو چەمکە کۆمەڵایەتییەکەیدا، ئاشکرایە ئەدیب بەدەر لە کۆمەڵگا ناژی، تاکێکە لە کۆمەڵگاکەی، بە ئاگا بێت یان بێئاگا دەکەوێتە ژێر کاریگەری سەردەم و ژینگە و ئەو کۆمەڵە کەسەی لەگەڵیاندا دەژی. دەشێ جۆری ژیان و هەڵسوکەوت و بیروبۆچوون و دابونەریتیان جێپەنجەی کاریگەری لەسەر دروست بکەن، جا نووسەر هاوڕا بێت لەگەڵیان یان بە پێچەوانەوە دژی هەندێکیان بێت . هاوکات ئەدیبانیش کار لە کۆمەڵگاکانیان دەکەن و هەوڵ دەدەن لە ڕێگەی ئەدەبەکەیانەوە گۆڕانکاری و چاکسازی بکەن لەو شتانەی کە دژین. جیهانبینی نووسەران و ئەدیبان لێرەوە دەردەکەوێت. بەرهەمە ئەدەبییەکانیش جیهانبینی ئەوانە، کە دەلالەتی کۆمەڵایەتی هەیە. ((**بە پێی بۆچوونی گۆڵدمان ئەو واقیعە چینایەتییەی کە نووسەر تێیدا دەژی لە بونیادی زەینی نووسەرەکەدا ڕەنگدەداتەوە، لە میانەی بەرهەمهێنانی دەقێکی ئەدەبی و هونەری ئەو نووسەرە جیهانبینی ئەو گروپە کۆمەڵایەتییە دەخاتەڕوو کە خۆی تێیدا دەژی**))(عوسمان یاسین،1991: 9). ئاشکرایە شێوازی هەردەقیکی ئەدەبیش مۆرکی سروشتی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگای خاوەن دەقی پێوەیە. گەر وانەبێت، ئەوا خاڵی دەبێت لە شێوازێکی هارمۆنی،((**گۆڵدمان بەدوای ئەو هارمۆنییەی شێوازدا دەگەڕا کە لە نێوان بونیادی کارە هونەرییەکان و پێکهاتووە کۆمەڵایەتییەکاندا لە ئارادابووە**)) (د. غالي شكري،1978: 29) . چونکە داهێنراوی ئەدەبی بە ڕەمزی ژیانی کۆمەڵایەتی هەژمار دەکرێت لە هەموو ڕەهەندە جیاوازەکانیدا. ئەو ڕەمزە وادەکات کە دەلالەتی هەبیت، هەروەها گۆڵدمان بە دوای ئەو بونیادە زەیهنیانەی کە دەلالەتیان هەیە دەگەڕێت کە هەر دەقێکی ئەدەبی پێکدەهێنێت (د. غالي شكرى ،1978 :30) . ئامانجی لوسیان گوڵدمان لە بونیادگەری پێکهاتوویی ئەوەیە کە لە کارە ئەدەبییە باشەکاندا جیهانبینی دەربخات، ئەویش لەڕێی جێبەجێکردنی هەردوو کرداری تێگەیشتن و ڕاڤەکردنەوەیە، لەدوای شیکردنەوەی بونیادی واتایی لە شێوەی دەربڕینە زیهنی و فەلسەفییەکانەوە.

قۆناغی یەکەم : تێگەیشتن : یەکەم هەنگاوی لێکۆڵینەوەی ئەدەبی لە بونیادگەری پێکهاتوویی بە دۆزینەوە و دیاریکردنی بونیادی واتایی قوڵی دەقەکە دەست پێدەکات. ئەم کارەش دیراسەکردنی تەواوی دەقەکەیە لە چوارچێوەی بونیادی ناوەکی داخراودا، بە مەبەستی گەڕان بە دوای دەلالاتی کۆمەڵایەتی ناو دەقەکە، بەبێ زیادکردنی هیچ شتێك بۆی. ((**دەبێت شیکردنەوەکە بە ئاڕاستەی بونیادی ناوەوەی کارەکە بێت ،بەم قۆناغەش دەگوترێت قۆناغی تێگەیشتن**)) (د. حميد الحميداني، 69:1990) . لەم قۆناغەدا دەلالاتی کۆمەڵایەتی نێو دەقەکە دەکاتە ئامانج . لە ڕێی شیکاری دەق لە پێناو دەرهێنان و دیاریکردنی بونیادە واتادارەکە، ئەوەی کە زیاتر لە دەقەکەدا دووبارە بۆتەوە، لە چوارچێوەی ڕەهەندی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووری و ڕۆشنبیری و مێژوویدا. بەم شێوەیە جیهانبینی دیاری دەکرێت، ئینجا تێڕوانینی ئیسلامی بێت، یان تێڕوانینی وجودی ، یان عەبەسی بێت، یان شۆڕشگێڕی بێت، یان تراژیدی بێت، لیبرالی بێت، یان ڕۆمانسی بێت، یان واقیعی بێت، یان کۆنەپەرستی بێت...هتد .

قۆناغی دووەم: ڕاڤەکردن. ڕاڤەکردن بە مانای نزیککردنەوەی دەقە لە دەرەوەی دەق، واتا هەڵوێستەکردن لە ئاستی ئەوەی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووری و مێژوویی و ڕۆشنبیرییە. جگە لە هۆکارە دەروونییەکان کە دژی تیۆریەکەی گۆڵدمانە، کە ئەو بایەخ بە نەستی – لاشعور - تاك نادات بەڵکو بایەخ دەداتە نەستی بەکۆمەڵی – ئەمە یە کێکە لە خەوشەکانی ئەم پرۆگرامە - .

میتۆدی بونیادگەری پێکهاتوویی لایەنی باش و خراپی هەیە . باشییەکەی لەوەدایە کە کۆکەرەوەی ناوەوە و دەرەوەی دەقە، یان کۆکەرەوەی تێگەیشتن و ڕاڤەکردنە . تێدەپەڕیت بۆ کرانەوە بە ڕووی کۆمەڵگادا، بە مەبەستی ڕوونکردنەوەی دژوارییە دیالێکتییەکانی (سیاسی، کۆمەڵایەتی، ئابووری، مێژوویی، ڕۆشنبیری).گرنگترین شتیش لە میتۆدەدا ئەوەیە کە میتۆدێکی سۆسیۆلۆجی و زانستی و بابەتییە. هەوڵدەدات بە تێگەیشتن و ڕاڤەکردنەوە دیراسەی ئەدەب بکات. لە ڕێی دیاریکردنی بونیادی واتادار –البنية دالة- و ڕاڤەکردنی لەژێر ڕۆشنایی ئەنجام و زانیاری ژێدەری . جگە لە دەروونییەکان . پاشان دیاریکردنی جیهانبینی نووسەرەکە و ئەو چینە کۆمەڵایەتییەی کە نووسەر سەر بەوانە . کەموکوڕی و خەوشی ئەم میتۆدەش ئەوەیە کە بە ڕادەیەکی زۆر ئایدۆلۆجییە ، بایەخی سەرەکی لایەنی ئایدۆلۆجی و سۆسیۆلۆجییە(د.عبد الرحمن بوعلي،89:1994) . لایەنی دەروونی پەراوێز دەخات کە پەیوەندی بە نەستی تاکەوە هەیە و کاریگەری لە جیهانبینی نووسەران دەکات، ئەمە لە لایەک لە لایەکی ترەوە بایەخدانی ڕەهەندی سۆسیۆلۆجی لەسەر حسابی ئەوەی کە هونەرە و ئێستاتیکییە ئەمەش یەکێکە لە خەوشەکانی . ئەوەندەی گرنگی دەدات بە لایەنی ئایدۆلۆجی و سۆسیۆلۆجییە ئەوەندە گرنگی نادات بە لایەنی هونەری و ئەدەبی دەقەکە . تیشك خستنە سەر جیهانبینی نووسەر و بۆچوون و باوەڕی ئایدۆلۆجیان لا گرنگە . قوڵ نابێتەوە لە لایەنی ڕەوانبێژی و زەوقی و چاوپۆشی دەکەن لە وەرگر و قبوڵکەر .

4. جیهانبینی لە ڕۆمانی ئێوارەی پەروانەدا

بەختیار عەلی لە پێناوی بەرجەستەکردنی ئەو ململانێ و ڕووداوانەی کە لە چیرۆکی ڕۆمانەکەیدا هاتوون، وای بەباش زانیوە دوو جیهان بخوڵقێنێ، جیهانێکی واقیعی و جیهانێکی فانتازیا. شوێنی جیهانە واقیعییەکەی پێدەچێت شاری سلێمانی بێت. شانۆی ڕووداوەکانی جیهانە فەنتازیاکەشی خەرەندێکی قوڵی هەزاربەهەزارە لە قوڵایی زەویدا، جەنگەڵێکە، شوێن و حەشارگەی عاشقە هەڵهاتووەکانی جیهانە واقیعییەکەیە . وەك زەمەنیش کۆتایی ساڵانی هەشتاکان و سەرەتاکانی ساڵانی نەوەدەکانی سەدەی ڕابردووە . لەو دوو جیهانەدا جیهانبینی ڕۆماننووس ڕاستەوخۆو ناڕاستەوخۆ لەڕێی حیکایەتخوان و لەسەر زاری کارەکتەرەکانیەوە دەبیسترێت. جیهانبینی فەلسەفی و ئایینی ڕۆماننووس، دەربارەی ئەوین و ئایین و ئافرەت و ئازادی و بوون و ژیان و خودا. ئەم بابەتانەش پەیوەندیان بە کلتووری ئایینی و دابونەریتی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگای کوردییەوە هەیە. ڕۆماننووس خۆی دەربارەی ئەم ڕۆمانە دەڵێت: ((**لە ڕێگەی ڕووداو و بەسەرهاتەکانی نێو ڕۆمانەکەوە قسە لەسەر باری دواکەوتووی کۆمەڵگا و ژیانی سیاسی و ئایینی و کۆمەڵگای کوردی کراوە، چەندین پرسیار سەبارەت بە مەسەلەی گۆڕان و ئازادی و مافەکان و کۆمەڵگای مەدەنی و مەترسییەکانی توندڕەوی ئیسلامی وەکو لەمپەرێك لەبەردەم ویست و خواست و خەونەکانی ڕۆشنبیرانی سەردەم وروژێنراوە،..... بە شێوەیەکی گشتی کۆی نووشوستییەکان و عاشقە ناکامەکانی ((ئێوارەی پەروانە)) دەگـــەڕێتەوە بۆ قەیران و دواکەوتوویی باری کۆمـــەڵایەتی و باڵادەستی دۆگـــمایی ئایینی لە کۆمـــەڵگای کوردیدا**))(مهاباد ئازاد محمد، 2009 : 110). دەکرێت جیهانبینی بەختیار عەلی لەم ڕۆمانەدا لە چەند تەوەرەیەکدا بخرێتە ڕوو .

1.4 چەمکی ئەوین لە ئێوارەی پەروانەدا

سۆز و ئەوین یەکێکە لەو بابەتانەی کە بە درێژای مێژوو پانتاییەکی زۆری لەنێو ئەدەبدا داگیر کردووە، دیارە ئەمەش بە هۆی ئەوەی کە هەستێکی خۆرسکی مرۆڤە. ڕەنگدانەوەیەکی دیاری هەیە لە ئەزموونی مرۆڤدا. بەو پێیەی ئەدەبیش باس لە ئەزموونی مرۆیی دەکات. زۆربەی زۆری حیکایەت و داستانەکان، گۆرانی و هۆنراوەی فۆلکلۆرو میللی، شیعرو چیرۆك و ڕۆمان و دراما بە بابەتی ئەوین و خۆشەویستی ڕەنگرێژ کراون . چەمکی ئەوین لە بەرهەمی ئەدەبیدا لە ڕوانگەی خاوەنەکەیەوە تاوتوێ کراوە. بە شێوەیەکی گشتیش ئەوین لەنێو جیهانی ئەدەبیدا بە بەرزی و پیرۆزییەوە سەیرکراوە. بەختیار عەلیش لە ڕۆمانی ئێوارەی پەروانەدا جیهانبینی خۆی دەربارەی ئەم بابەتە خستۆتەڕوو . ڕۆماننووس لەم ڕۆمانەدا بەشێوەیەکی گشتی دووجۆر کارەکتەری

خوڵقاندووە، جۆرێکیان ئەویندارانن، جۆرەکەی تریان نەیارانی ئەویندارانن . لە ڕوانگەی ڕۆماننووسەوە نەیارانی ئەویندارانن، ئیسلامییە توندڕەوە کۆنەپەرستەکانن. ململانێی ئەم دوو گروپە و لێکەوتەکانی بابەتی سەرەکی ڕۆمانەکەن. بیرو پەیام و جیهانبینی ڕۆماننووسیش لەنێو ئەو ململانێیەدا چ ڕاستەوخۆ، چ ناڕاستەخۆ دەبینرێت، کە زیاتر لەڕێی حیکایەتخوان و دایەلۆگی کارەکتەرەکانەوە بە شێوەیەکی هونەری خراونەتە ڕوو، ((**ڕۆمان لە بنەڕەتدا بۆ ئەوە دەنووسرێت کە پەیامێك لە نووسەرەوە بگەیەنێتە خوێنەر، بۆ ئەمەش کۆمەڵێك کارەکتەر ڕادەسپێرێت بۆ ئەوەی لەباتی خۆی لە ڕێی ئەوانەوە ئەم نامەیە بە باشترین شێواز و داڕشتنی ئەدەبیدا بۆ لای ئەوان بنێرێت**))(د.نجم خالد نجم الدین، 2005 : 281) . ئەویندارانی ئەم ڕۆمانە(پەروانە و فەرەیدوونی مەلەك، گۆڤەندی پەیکەتاش و دلارام، کڵپە و میدیا، سیامەندی باڵندە و مەعسوومە، عەزیزی تیرئەنداز و شەهلا) ن . ئەمانە لە جیهانی باڵادەست بێزارن، خەون بە کۆمەڵگایەکی نموونەییەوە دەبینن . خەون بە جیهانێکەوە دەبینن ئەوین باڵادەست بێت تیایدا . جیهانێکی پڕ لە بەها جوانەکان .**پەروانە** کارەکتەری سەرەکی ڕۆمانەکەیە. یەکێکە لە ئەویندارەکانی ڕۆمانەکەو لە پێناوی ئەوینەکەیدا دەکوژرێت. هاوکات وەکو ڕەمزی ئەویندار بەکارهاتووە، ناوی (پەروانە) لە شیعری کوردیدا وەك ڕەمزی عاشق بەکارهاتووە، عاشقێك کە گیانی خۆی دەکاتە فیدای مەعشوقەکەی. پەروانە بە مانای پەپوولە دێت، پەپوولە گیاندارێکی پاك و بێگەردو جوانە. لە دیدی بەختیار عەلییەوە ئەویندارن کەسانی پاك و بێگەردن و هەڵگری بەها جوانەکانن، هەروەکو پەروانە بە فەرەیدونی خۆشەویستی دەڵێت : ((**تۆ بۆیە منت خۆشویست، چونکە لە پەروانەکان دەچووم، پەروانەش لای تۆ مانای جوانی و مردن لە عەشقدا و چەندین شتی دیکە**))(ل:210). پێدەچێت ڕۆماننووس بۆ ئەم مەبەستە ئەو ناوەی هەڵبژاردبێت. لە شوێنێکی تردا فەرەیدونی بە گۆڤەندی هاوڕێی دەڵێت :((**ئاە گۆڤەند، تۆ پێمبڵێ... چ شتێك لەم دونیایەدا وەکو پەپولە و عەشق لەیەکدەچن، سەیری پەپولە بکە و بەراوردی بکە بە ئەڤین، سەیری نازکی، تەمەنی کورتی، هەڵوەرین و سوتانی بکە...سەیرکە، چەند لە عەشق دەچێت ... پەپولە وەکو عەشق دەڕوات و کەس هەنگاوەکانی نابینێت، لە کۆنەوە وا بووە، سەیری شیعرە کلاسیکییەکان بکە**))(ل: 178) . پەپولە لەم ڕۆمانەدا وەك ڕەمز بەکارهاتووە، ڕەمز بۆ ئەوین و جوانی و پاکی. هەر سێ سیفەتەکەشی بۆ ئەوین و ئەویندارانی ڕۆمانەکەی بەکاریهێناون. پەپولەکان هەمیشە لەدەوری ئەو کارەکتەرانەن کە ڕۆماننووس وەك کەسانی عاشق و پاك و جوان و بێگوناح خوڵقاندوونی و پاڵپشتییان لێدەکات و هاوسۆزە لەگەڵیان، ئەمە جگە لەوەی وا دەریان دەخات کە نموونەی مرۆڤی ناخ و بیر جوان و پاك بن، پەپوولە ئاسا بەرخودانی ئەو سیفەتانەن کە پێشتر ئاماژەیان بۆ کرا. ((**ئەم پەپولانە دوا جوانین... لەوانەیە کۆتایی هەموو جوانییەکیش بێت**))(ل:209). یان ((**پەروانە لای تۆ مانای جوانی و مردن لە عەشقدا ...**))(ل:210)

بەختیار عەلی پێی وایە ئەوین سەرچاوەی داهێنان و بلیمەتی و مەزنی مرۆڤەکانە، سەرچاوەی بەهرە و ئیلهامی هونەرمەندانە ، ((**عەشق هەموومان دەگۆڕێتە سەر یەك مرۆڤ، یەك مرۆڤی مەزن و بەتوانا و گەورە، هەر خۆشی ئەو مرۆڤە گەورەیە دەگۆڕێتە سەر هونەرمەندێکی داهێنەرو بلیمەت**))(ل:172) .ئەو پێیوایە پاڵنەری سەرەکی هونەر ئەوینە؛ ((...**عەشق هەموو پیاوە ئاساییەکان دەگۆڕێت بۆ هونەرمەند**))(ل:112). لە شوێنێکی تردا ئاماژە بەوە دەکات کە هونەر پاڵنەرێکە بۆ دروست بوونی ئەوین،((**هونەری هێزێکی سیحراوی تێدایە، ئەگەر بتوانین کاری پێبکەین، دەمانخاتە سەر شەقامەکانی عەشق و تەبایی**))(ل:207). کەواتە بەپێی تێڕوانینی بەختیار عەلی ئەوین و هونەر دووجەمسەری یەك تەنن . لە لایەکی تریشەوە پێی وایە کە ئەویندارن جیاواز لە خەڵکی تر، لە ڕێگەی خوڵقێنراوە جوانەکانەوە بۆ خوا دەگەڕێن((**... عەشق وادەکات مرۆڤ لەبری ئەوەی بۆ خودا بگەڕێت بۆ دیتنی مانگ و ئەستێرە و جوانی بگەڕێت**))(ل:105). بەلای لاڕۆماننووسەوە ئەوین وزە دەداتە مرۆڤ و بەرەو ئاکارو ڕەوشتی نموونەیی دەیبات. مرۆڤی بەهرەمەندو بە توانا دروست دەکات، ((**دەبێت باوەڕمان بە عەشق بەهێزبێت، ...، ڕۆژێك دێت هەموو میللەتەکان لەسەر سفرەی عەشقی یەکتری یەکدەگرنەوە ، دیانەتەکان لەسەر خوانی مەحەبەت کۆدەبنەوە، دوژمنەکان لە باغی ئەڤیندا باوەش بەیەکدا دەکەن ،... ، عەشق دەبێتە دەسەڵات ، دەبێتە یەکخەر و ڕێکخەری مرۆڤەکان، دەبێتە وزەیەکی خوڵقێنەر بۆ مانەوە و شەڕ**))(ل: 170-172). ڕۆماننووس بە پیرۆزییەوە تەماشای ئەوین دەکات، ئەوین بە داینەمۆی ژیان لە قەڵەم دەدات و پێیوایە هێزێکی ئەفسوون ئاسایی هەیە. ئەوین دڵ و دەروونی مرۆڤەکان لە ڕق و کینە دەشواتەوە، هەموو دەنگ و ڕەنگە جیاوازەکان لەسەر خوانی ئەو کۆدەبنەوە . ڕۆماننووس پێشبینی ئەوە دەکات کە ڕۆژێك دادێت ئەوین دەبێتە هێزێکی یەزدانی و بزێنەری جیهان، کۆنترۆڵی گشت جومگە سەرەکییەکانی بوون و ژیان دەکات، ((**ڕۆژێك ئاسمان درز دەبات و عەشق و مەحەبەت لە مەلەکووتە دوورەکانەوە دەڕژێت. کێڵگە خۆی ڕادەوەشێنێت و لە لاسکی ڕووەکە سەوزەکان شەونمی ئەڤین دەبارێت، زەوی عەشق دایدەپۆشێ، مرۆڤ لە**

خۆشەویستی زیاتر كارێكی دیكەی نامێنێت، هەر ئینسانە و دێت و سۆز بەسەر ئەوی تردا دەڕژێنێت، هەر عەشقە و گەورە دەبێت ... بە ئەندازەیەك ئیدی جگە لە عەشق هیچ وشەیەكی دیكە نامێنێت، مرۆڤ پێویست ناكات زمان بزانێت ، چونكە عەشق دەبێتە تەنها زمان. مرۆڤ پێویست ناكات هیچ بەهرەیەكی هەبێت، چونكە عەشق دەبێتە تەنها بەهرە، مرۆڤ پێویست ناكات كاربكات، چونكە عەشق دەبێتە تەنیا كار))(ل: 170-171)، بە پێی تێڕوانینی ڕۆماننووس گشت بەها جوانەكان ئاوێتەی ئەوین بوون، بەبی ئەوین جوانی ژەهرێكی كوشندەیە،((**جوانی بەبێ عەشق، ژەهرێكی هێمن و لەسەرخۆیە، بە بێ دەنگ دەمانكوژێت،... ، چونكە جوانی گەر پەیوەندییەكی قوڵی بە عەشقەوە نەبێت، دەبێت یارییەكی كوشندە، یارییەك كە گۆشەگیری و تەنهایی مرۆڤەكان قوڵدەكاتەوە**))(ل:171- 172).

ئەویندارانی نێو ڕۆمانەكە خوازیارن كە ئەوین فریادڕەسیان بێت و هێزیان بداتێ لە كێشەو تەنگ و چەڵەمەكان ڕزگاریان بكات، لەڕێی ئەوەوە بگەنە خۆشەویستی خوداو نیشتیمان،((... **داوادەكەین عەشق پردی نێوان ئێمە و خودا بێت، عەشق پردی نێوان ئێمە و نیشتمان بێت، عەشق ڕزگاركەری ئێمە بێت لە بێزاری شارەكان، لە ساردی ئاینەكان، لە ماندوێتی ناو كێڵگە و كارگەكان، لە دەربەدەربوونمان لە دونیا، لە نامۆیمان و پەراوێزبوونمان لە جیهان... داوادەكەین عەشق باڵمانبداتێ، توانامان بداتێ، هێزی داهێنانمان بداتێ**))(ل:174) . ئەمە جیهانبینی وخواست و خەونی بەختیار عەلییەو لە سەر زاری یەكێك لە كارەكتەرەكانییەوە دەیخاتەڕوو. ئەو پێیوایە بەهۆی بەربەستە كۆمەڵایەتی و ئاینییەكانەوە ئەم خەونە لە كۆمەڵگای ئێمەدا نایەتەدی، ((**بەڵام عەشق خۆی لە جیهانێكی وەكو ئەم جیهانەی ئێمەدا، لە شارێكدا وەكو ئەو شارەی كە ئێمە لە كوچە و كۆڵانەكانیدا گەورەبووین، جگە لە دیلێكی بریندار هیچی تر نییە، جگە لە زامێكی گەورە و شاردراوە هیچی تر نییە كە هەتا ناوێرێ خوێنی خۆی نیشانبدات... لە هەر شوێنێكەوە دەركەوت دەپێكرێت**))(ل: 174).

نەسرەدینی بۆنخۆش كارەكتەرێكی تری ڕۆمانەكەیە. دەلیلی ئەویندارانە. چیرۆكی ئەویندارانی لە كتێبێدا كۆدەكردەوە و تۆماری دەكرد.((سەربووردی دڵدارە كوژراوەكانی دەنووسییەوە،خەریكی كۆكردنەوەی هەموو تراژیدیاكانی ئەڤین بوو)) (ل:130). ڕۆماننووس ئەم كتێبە بە ((كەشكۆڵی عاشقان ، عەشقنامە))(ل:130). ناودەبات . هەر لە زاری ئەم كارەكتەرەوە دەربارەی عەشقنامە دەڵێت: ((ئەو كەشكۆلە گەورەیە، كە هەزاران لاپەڕەی دووردودرێژبوو، ناو و سەربوورد و چارەنووسی یەك سەدە لە عاشقانی تیابوو، حیكایەتی هەموو دڵدارەكانی كوردستانی لە دوای ئیمارەتی بابانەوە پاراستبوو، وێنەی سەدەها گۆڕی عاشق و مەزاری ئەڤینی هەڵگرتبوو، لە شیرین و فەرهاد و وەلی دێوانە و شەمەوە تا دەگەیشتە سەر پەروانە و فەرەیدوونی مەلەك، وەسف و تەفسیری تیا بوو))(ل:131). بەختیار عەلی حیكایەتی ئەوین و ئەویندارن بە بەشێكی پیرۆز و بەهاداری كلتووری نەتەوەیی و ئەدەبی نەتەوەیی لەقەڵەمداوە . بەڵام لە دیدی كۆنەپەرستان و سیاسیان و ئاغا و دەرەبەگ و زانا ڕۆحانییەكان بە چاوێكی سووك و بێئابڕووی ئەو كەشكۆڵە ناودەبەن ((... سیاسییەكان و ئاغاكان و سەرۆك عەشرەتەكان و زانا ڕۆحانییەكان، زەوی بەدوای ئەو كتێبە تەیدەكەن، بە قاموسی شەرەفە شكاوەكان و ئابڕوو تكاوەكان ناویدەبەن))(ل:130) . بە پێچەوانەی ئەمانەوە، بەرخودانی پاكی و جوانی و ڕووناكبیران بە سامانێكی ئەدەبی ناوی دەبەنی: ((... بەڵام عاشقان و خوێندەوارەكانی شار ناویدەنێن ((عەشنامە)))) (ل:130).

2.4 چەمكی ئایین لەئێوارەی پەروانەدا

ئێوارەی پەروانە پێكهاتەیەكە لە ڕەهەندی ئایینی و كۆمەڵایەتی و ڕۆحیەتێكی ئەفسانەیشی هەیە. ئەم رۆمانە لەسەر بناغەی ململانێی دوو جیهان و دوو تێڕوانینی جیاواز بۆ ژیان دامەزراوە، جیهانێك سەرچاوەی باڵادەستی هزرە كۆمەڵایەتییەكان، تێكەڵ بەو ئەقڵ و هزرانەی كە لە ئاینەوە سەرچاوەیان گرتووە. جیهانەكەی تر نەوەی نوێیە، ململانێی نەوەی نوێ لەگەڵ ئەم هزرە كۆمەڵایەتی و ئاینییانە. ڕۆمانەكە باس لە مەترسی كەلتوورو ڕێبازی ئایینی و شەڕی سیاسی دەكات لەسەر كۆمەڵگا. چیرۆكی ململانێی مرۆڤەكانە لەگەڵ دابونەریتی كۆمەڵایەتی و بەربەستەكانی كلتوور و فەرهەنگی توندرەوە ئیسلامییەكان. ڕووبەڕوو بوونەوەی كۆنەپەرستی و هەوڵی گەڕانەوەی مافی ئازادی تاكەكانە؛ شۆڕشێكە دژی ئەو كۆت و بەند و بەربەستانە .

كارەكتەرێكی تری سەرەكی ڕۆمانەكە (خەندانی چكۆلە)یە، خوشكی پەروانەیە. گێڕەرەوەی هەمووشتزانی حیكایەتی ڕۆمانەكەیە . لە ڕێگەی ئەم كارەكتەرەوە و لەسەر زاریەوە بەشێكی زۆری جیهانبینی بەختیار عەلیمان بۆ دەردەكەوێت. كارەكتەری (پوور)یش یەكێكە لە كارەكتەرەكە بزووێنەرەكانی ڕۆمانەكە، پووری پەروانە و خەندانە، خوشكی باوكیانە . ئەم كارەكتەرە ڕۆڵی ئافرەتێكی توونڕەوی ئایینی دەبینێت. پابەند بە كلتووری كۆمەڵایەتی كۆمەڵگای كوردی، ڕابەرایەتی ئافرەتانی گروپێكی حیزبە ئیسلامییەكان دەكات((**پوورم خوشكە سۆفیلەكەی خۆی، كە لە ژێرەوەڕا جیهانی هەموو خاتوونە**

ئیماندارەکانی شاری بەڕێوە دەبرد))(ل:27). ڕۆماننووس لەسەر زاری خەندانەوە ئەو ئافرەتانەی لە دەوری پووری کۆبوونەتەوە و ئەو ڕابەرایەتییان دەکات و بەرەو جیهانی پاکبوونەوە و ئیماندارییان دەبات، بەتۆڕی تاریک و شەیتانیان ناو دەبات، ((... **دەمزانی ئەو ژنە تۆڕێکی تاریك و شەیتانی لە هەموو کۆڵانێکی شاردا هەیە**))(ل:30) . هەندێجار ڕۆماننووسان لە ڕێگەی وەسفی شوێن و کارەکتەر و ڕووداویشەوە جیهانبینی خۆیان بەرامبەر شتێکی دیاریکراو کە مەبەستیانە دەردەبڕن. ڕۆماننووس لەسەر زاری خەندانی چکۆلەوە بەم شێوەیە وەسفی ژنە ئیمانداره دەفژەنەکانی هاوەڵی پووری دەکات و دەڵێت: **((.. ئەو بۆنە کوشندەیەیان ... بۆنی بوغوردو شەو ، بۆنی بەرماڵ و خوێن ...**))(ل :30). لە شوێنێکی تردا ڕۆماننووس جیهانی پووری پەروانە و ئەو ئافرەتە موسوڵمانە توندڕەوانە بە جیهانێکی سامناك و تۆقێنەر ناو دەبات،((**... پوورم و مەملەکەتی دەفە سامناکەکان ..**))(ل:42). یان کاتێك وەسفی ماڵی پووری دەکات، هاوشێوەی دڵ و دەروونی تاریك و داخراو و خاڵی لە جوانی، وێنای دەکات،((**هەر کە چاوم بە دیمەنی ئەو ژوورە تاریك و داخراوانە کەوت، کە چاوم بەو دەف، شمشێر، تەزبیح و ئەو پرچە بڕاوانە کەوت کە بەشێوەیەکی سەیر لەهەموو جێگایەکدا هەڵواسرابوون، ترسێکی کوشندە دایگرتم. ماڵەکە لە شەبەقێکی چکۆلانەوە نەبێت ... لە هیچ جێگایەکی ترەوە خۆری تێنەدەکەوت...**))(ل:44). لە وەسفی پووریشدا ئاماژە بەوە کراوە کە کەسێکی دڵڕەق و بێبەزەییە،((**... بیرم لە پوورم دەکردەوە، دەمزانی لە جیهانی ئەودا، لە شەریعەتەکانی ئەودا، ڕەحم و بەزەیی جێگایان نابێتەوە ...**))(ل:265).

ڕۆماننووس ڕەخنەیەکی توند لە ڕابەرانی گرووپە ئیسلامییەکان دەگرێت، وای دەبینێ کە کەسانی نەشیاون، کۆنەپەرست و شکستخواردوون و ناخڕەش و دڵ پڕ لەکینەن و گرێی دەروونییان هەیە، ئەوەتا لە زاری خەندانەوە شیکاری دەروونی کەسایەتی پوورمان بۆ دەکات، کە ڕابەرایەتی ئافرەتە ئیسلامییەکان دەکات : ((**پور کە هەشت کچی هەبوو و لە ژیانیشیدا نێرینەیەکی نەخستبووەوە ، بێوەژنێکی توندوتیژ بوو، ئەو دەسەڵاتە گەورەیەشی کە لەناو ژنە سۆفیەکانی شاردا هەیبوو، شەوقێکی تەلیسماوی لە ناو کچە شەرمن و ترسنۆکەکاندا بۆ دروست کردبوو، ئەو کچانەی هەر هەشتیان شەوان جێگاکانی خۆیان تەڕدەکرد و هەندێکیشیان لاڵ بوون و هیچیان جگە لە هەندێ وانەی مزگەوت نەبێت ،سەردانی جێگەیەکی تری ئەم دونیا گەورەیان نەکردبوو، هەموو لە زوڵمەتی ئەو خانووەدا لەدایکبووبوون و لەویادا گەورە بووبوون و دەشیانویست لەویادا بمرن**))(ل:44) . بەختیار عەلی بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ ڕەخنە لە ڕابەری ئیسلامییەکان دەگرێت کە خۆیان کەسی شکسخواردوون . ئەوانەی نوێنەرایەتی گرووپە ئیسلامییەکان دەکەن. ئەوانە هەوڵدەدەن مرۆڤ لە خۆشییەکانی ژیان دابڕن، کۆنەپەرستن و دژی هەموو کرانەوە و پێشکەوتنێکن . هەروەکو (پوور) بە کچەکانی خۆی دەڵێت : ((**باڵاترین پلەی ئیمان، عیبادەتی بەردەوامی خودایی نییە، بەڵکو دوورە پەرێزییە لە جیهان**))(ل:46) .

لە دیدی بەختیار عەلییەوە کۆمەڵگای ئێمە کەوتۆتە ژێرگاریگەری کلتووری ئاینیی و ئەو گرووپانەی لەژێر ناوی ئاییندا بانگەشەی چاکسازی و پاکبوونەوە دەکەن، پابەندبوونی زۆری کۆمەڵگای کوردیش بە ئایینەوە وای کردووە بکەوێتە ژێرکاریگەری ئەو گرووپە ئیسلامییانەوە . لە ڕۆمانەکەدا لە دیدی ئەو گرووپە توندڕەوانەوە ئەویندارى تاوانە و دژی یاساکانی ئاینە، ((**هەندێ لە عاشقەکانی شار مەترسی کوشتن بەدەستی دیندارە توندڕەوەکان بەرەو ئەم شاخ و کێوانەی هێنابوون... لەژێر چەقۆی پیاوکوژەکان دەربازبوون**))(ل:130) . ئەم گرووپانە پێیانوایە دەبێت ئەویندارانی سزا بدرێن، نەك هەرخۆیان دەبێت کەسوکاریشیان باجی تاوانی ئەوان بدەن . خەندانی چکۆڵە باجی ئەویندارى و ڕەدووکەوتنی پەروانەی خوشکی دەدات، تاوانبارە و دەبێت سزا بدرێت. لە قوتابخانە دەردەهێنرێت، زیندانی دەکرێت، سووکایەتی پێدەکرێت، یاساو ڕێسایەکی بەسەرا دەسەپێرێت کە دوورە لە حەزو ئارەزوو و جیهانی ئەوەوە . نەفرەتی لێدەکرێت و مەحکووم دەکرێت بە ژیانێك کە دوورە لە جیهانی ئەوەوە. بە زۆر ژینگەیەکی بەسەردا دەسەپێنرێت کە هەڵبژاردەی ئەو نییە. کە ئەویش جیهانی ژنە دەفژەنەکان، و ژیانی لەنێو قوتابخانەی تۆبەکارانەایە. دوای ئەوەی باوکی ڕادەستی خوشکە ئیسلامییەکەی دەکات، دەڵێت:((... **پەلی گرتم و بردمی بەرەو جیهانێکی سەیر، جیهانی خوشکە تۆبەکارەکان، جیهانی ئەو کیژە منداڵ و گەنجانەی قەدەریان بوو گوناهی خوشکەکانیان هەڵگرن و پاکییکەنەوە، جیهانی ئەو کچانەی کە دەبوایە کڕنوشبەرن و بخوێنن و وسڵی پیسێتییەك دەربکەن کە هەرگیز لە جەستەیان نەدەبووەوە**))(ل:118). تەنانەت بە شەیتان و گڵاوی ناودەبەن ((**تاکەی دەبێت شەیتانێکی گڵاوی وەك تۆ لەناوماندا بێت**))(ل:49).

لە ئیوارەی پەروانەدا ئاشقەکان بەدوای جیهانێك دەگەڕێن پەناگەیەك بێت بۆیان، تا بە ئازادی و ئارامی تیا بژین، جیهانێك سەرجەم یاسا و ڕێساکانی لەسەر ئەوین داڕێژرابێت. جیهانێك جوانی و پاکی و ئەشق تیا باڵادەست بێت . بەختیار عەلی

ئەو جیهانەی بۆ خوڵقاندوون، شوێنێکی فانتازیایە، (عەشقستان) ناوی جیهانە فەنتازیاکەی ڕۆمانەکەیە، هەروەکو پێشتر ئاماژەی بۆکرا خەرەندێکی قوڵی هەزاربەهەزارە لە قوڵایی زەویدا، جەنگەڵێکە، شوێن و حەشارگەی عاشقە هەڵهاتووەکانە، ڕۆمانووس لەسەر زاری نەسرەدینی بۆنخۆشەوە دەربارەی ئەم جیهانە دەڵێت : ((**ئێرە لە دەرەوەی زەمەنە، لە دەرەوەی دونیایە، خەیاڵی خودایەکی ڕاکردوو لە ئاسمان خوڵقاندوێتی...**)) (ل:103). لە ڕێگەی دیاریکردنی مێژووی بوونی ئەم پەناگەیەشەوە ئاماژەی بەوە کردووە کە لە کلتووری کۆمەڵگای کوردیدا بە درێژایی مێژوو دژایەتی ئەوین و ئەویندارى کراوە، ((**یەکەمین کەس کە پێیخستۆتە ناو ئەم دار و چڕستان و بێشەیە، عاشق بووە، ڕەنگە حیکایەتی پەیوەندی ئەم دارستانە بە عاشقانەوە بگەڕێتەوە بۆ سەدەیەك لەمەوبەر،...، کاتێك عاشقێکی نەناسراو بە تەنها و بە نهێنی و دوور لە ئاگاداری هیچ کەسێك بۆ ئەوەی لەگەڵ دەستگیرانە بەدبەختەکەیدا دابەزنە ناو ئەم خەرەندەوە، تا خۆیان لە چارەنووسی ڕەشی عاشقانی پێش خۆیان دەربازکەن، کە سەربوردەیان لە دەمی حیکایەتخوان و لاوکبێژە گەڕۆکەکان بیستبوو**))(ل: 103). ڕۆمانووس بە چەند جۆرێك و بە بەرزی و پیرۆزییەوە ناوی ئەم جیهانە دەبات،((**عەشقستان، ئیمپراتۆریەتەکانی ئەڤین زەوی ئەفسانەیی... بەهەشتە ئەفسانەییەکە، بێشە، خاکی خورافی، جەنەتی عەشق، جەننەتی عاشقان**))(ل: 6، 86، 103، 105، 135، 217، 235). بەڵام توندڕەوە ئیسلامییەکان پێیدەڵێن : ((**جەنگەڵی نائومێدی، کوونە عاشقان، جەنگەڵی شەهوەتەکان، هەڵدێری زینا، شەیتانستان، خەرەندی زیناکاران**)) (ل: 105،6، 232، 233، 292). ئەمە جیهانبینی بەختیار عەلییە سەبارەت بە ئەوین و سەبارەت بە عەقڵیەتی ئەو توندڕەوانە. ئەو پێمان دەڵێت ئەم جۆرە ئیسلامانە ئەوین بە تاوان و گوناهێکی شەیتانی دەبینن . هەربۆیە بە مرۆڤی بچووك لە ئەقڵدا ناویان دەبات، هەروەکو خەندان کە باسی هەڵوێستی باوکی دەکات دوای ڕەدوکەوتنی پەروانە، دەڵیت:((**باوکم ڕۆژ دوای ڕۆژ پتر دەخزایە کونجی ئەو مزگەوتە تاریکانە و لەگەڵ پیاوە چکۆلەکانی** دیکەدا **لە بەحری پاڕانەوە و زیکر و سەڵاواتدا وندەبوو**))(ل:116). یان لە شوێنێکی تردا بەم شێوەیە باسی ئەو ئیسلامییانە دەکات ودەڵێت : ((**کوڕێکی چکۆلانەی ڕیشنی ئیماندار...، پیاوانی چکۆلانە و ڕیشن و ئیماندار**))(ل: 197) . ڕۆمانووس ڕەخنەی توند لە توندڕەوە ئیسلامییەکان دەگریت و پێیوایە ئەوان بۆ بەرژەوەندی خۆیان و باوەڕهێنانی خەڵکی پێیان ڕووداوی نەبوو و درۆ و دوور لە واقیع دروست دەکەن. (مەعسوومە) کە یەکێکە لە کارەکتەرە عاشقەکانی رۆمانەکە، دەربارەی توندڕەوە ئیسلامییەکان دەڵێت: ((**ئەوان گوناهبارێکی وەکو منیان بۆ زیکر و خەتم و دوعاکردن نەدەویست، بەڵکو من بە نەزانی خۆم، نهێنی دنیایەکم بۆ ئاشکرادەکردن، ئەگەر نەشبایە ئەوان دەبوایە دروستی بکەن**))(ل: 199) . لە کۆمەڵگای ئێمەدا باڵادەستی ئایین دەسەڵاتی تەواوی داوەتە کەسان و پیاوانی ئایینی،خەڵکێکی زۆریش کەوتوونەتە ژێر کاریگەری بە تێڕوانین و بڕیاری ئایینی ئەوانەوە، زۆرینەی ئەو تێڕوانین وبڕیارانەش چ ئەوانەی هەڵقوڵاوی ئایینی ئیسلامن و لە خزمەت مرۆڤایەتیدان، و چ ئەوانەی دەستکردی کەسان و گروپ و حیزبە ئیسلامییەکانن و بۆ بەرژەوەندی حیزبی و کەسی خوڵقینراون، هەندێکیان بوونەتە نەریت و کلتووری کۆمەڵگای کوردی و کاریان پێدەکرێت. لەم ڕۆمانەدا بەختیار عەلی تیشکی ڕەخنەی خستۆتەسەر هەندێك لەو کلتوورە دەستکردانەی دەرهاویشتەی بیروباوەڕی ئایینین، بە تایبەتی ئەوانەی هێندەی زیان بە مرۆڤایەتی دەگەیەنن ، هێندە سوودبەخش نین . کاتێك خەندان باسی خوشکە تۆبەکارەکان دەکات، کە چارەنووسی ئەوان وابووە لە تاریکیدا بژین؛ تۆبەکردنەکەشیان پشت کردنە ژیان و جیهانە؛ هەڵبژاردنی ژیانێکی تاریك و بێ ڕووناکی و بێچێژو خۆشییە: ((**چیرۆکێکە بە قەدەری تاریکی ئەو خانمانەشەوە بەستراوە کە ژیانیان لە زوڵمەتی تۆبەکردندا بردەسەر**))(ل:14). ڕۆمانووس بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ دان بەوەدا دەنێت کە ئەو گروپانە دژی جوانین و جوانیبینین بە تاوان دەزانن، لە زاری زەینەبی کوێستانی کە یەکێکە لە مامۆستایانی قوتابخانەی تۆبەکارانەوە باس لە هەنگاوی یەکەمی تۆبەکردن دەکات و دەڵێت : ((...سەفەرێکی دوورودرێژە، سەفەرێکە بە ڕێشەکێشکردنی فیتنەکانی جوانی دەستپێدەکات . جوانی ڕێگەی یەکەمە بەرەو لەزەت، ئەوەشی لەزەتی لە پاکی لا گرنگتربێت، گەوناهبارە، لەزەت و پاکی دوو شتن پێکەوە کۆنابنەوە، مرۆڤ کە بیر لە جوانی دەکاتەوە، یان شەیدای خۆی دەبێت، یان شەیدای کەسانی تر، کە بیریش لە لەزەت دەکاتەوە، تەنها بیر لە ئارەزووە بەدەکانی خۆی دەکاتەوە...))(ل:184).

لەدیدی ڕۆمانووسەوە ئەوانە نەك هەر دژی جوانین، دژی هەموو بەها جوانەکانن، دژی پیرۆزییەکانی مرۆڤن، دژی هەست و سۆزە خۆرسکی و ئەزەلییەکانن . نەفرەت لە ئەوین و ئەوینداران دەکەن. هەروەك پرۆسەی گەڕان بەدوای دوو عاشقە هەڵهاتووەکەیان ناو ناوە: ((**گرتنەوەی شەیتانەکان**))(ل:45). بەختیار عەلی ڕاستەوخۆ پێماندەڵێت گیان و جەستەی خاڵی لە ئەوین و لە جوانی، گیان و جەستەیەکی سارد و سڕە، هەروەکو لە وەسفی تۆبەکاراندا دەڵێت: ((**هەموو ئەوانەی بە ڕاستی تۆبەدەکەن، لەشیان زیاتر و زیاتر ساردەبێتەوە، زیاتر و زیاتر سەرما ئازاریاندەدات**))))(ل: 227-228). هەروەها لە دیدی ڕۆمانووسەوە کتێب و مەعریفە و زانست و ئەدەب دوورن لە جیهان و لە فەرهەنگی بیروباوەڕی ئەو جۆرە توندڕە ئیسلامییانەوە، نەك هەر

دوورن بەڵكو دژایەتی دەكەن و بە دوژمنی سەرسەختی ئایدیاكەیانی دەزانن. لە سەرەتای پرۆسەی گەڕان بەدوای پەروانە و فەرەیدوندا، كاتێك پووری پەروانە و ئافرەتە دەفبەدەستەكان و ئاپۆڕا جەماوەرییەكە دەگەنە بەردەم ئەو كتێبخانەیەی كە ئەو دوو ئەویندارە خۆیان تیایدا شاردبووەوە، خەندان دەڵێت: ((**بەڵام لە ناكاو لە بەردەم كتێبفرۆشییەكدا وەستاین ... پورم خۆی دەستی بەرزكردەوە و گوتی: ((لێرەن ئەو دوو زیناكارە لەناو ئەم كتێبە شەیتانیانەدان))** (ل:40). ئەوانە كتێب بە شەیتان لە قەڵەم دەدەن . كتێبەكان فڕێ دەدەنە دەرەوەو دەیانسوتێنن،((**لەگەرمەی نائومێدیاندا، دەفەكانیان دادەناو دەكەوتنە پەلاماردان و توڕدانی كتێبەكانی كتێبفرۆشییەكە ... سەفتە سەفتە كتێبەكانیان دەهێنایە دەرێ توڕیاندەدایە ناو بارانەكە...لە ناوەوە ئاگریاندەدا، لە چاوتروكانێكدا هەموو شتێك بڵێسەی سەند**))(ل:40). ڕۆماننووس بە شێوەیەكی ڕەمزی و ناڕاستەوخۆو بە وێنەیەكی فانتازیا جیهانبینی خۆی دەربارەی سووتاندنی كتێبەكان دەردەبڕێت و ڕەخنەی لێدەگرێت و ئەو كردارە بە لەناوبردنی جوانی و پاكێتی و ئەوین لەقەڵەم دەدات . لە كاتی سووتانی كتێبەكاندا وێنای كۆمەڵە پەپولەیەكمان بۆ دەكات كە لەنێو كتێبەكاندا دێنە دەرەوەو دەسووتێن و لە ناودەچن، پێدەچێت لای ڕۆمانووس ئەو پەپولانە هێمای جوانی و پاكی و عیشق بن، ((**ئەوان كتێبەكانیان دەهێنا و توڕیاندەدایە سەر ئاگرەكە، من لەو كڵپانە ڕادەمام و پەپولەی چكۆلانەم دەبینی لەناو ئاگرەكەدا دەسووتێت، كتێبەكانیان فڕێدەدا و لە نێو پەڕەكاندا پەپولەم دەبینی هەڵدەوەرێت و دەكەوێتە ناو ئاگرەكەوەو دەبێتە تۆز...پەپولەی زۆر، پەپولەی گەورە گەورە كە لەنێو كتێبەكاندا دەهاتنە دەرێ و وەكو بیانەوێت بفڕن كەمێك بەرزدەبوونەوە و خێرا كڵپەكان دەیانخواردن**))(ل:41). لێهاتوویی و باڵادەستی ڕۆمانووس زیاتر لەوەدا دەردەكەوێت كە جیهانبینی خۆی لە قاڵبێكی هونەری بەرزدا پێشكەش بكات. ئەم جۆرە ڕووداوانە، وەكو سووتاندنی كتێب، بوونیان لە واقیعدا هەیە، ڕۆمانووس دوور لەكۆپی كردنی واقیع، وێنەیەكی هونەری خەیاڵی فانتازیای لێدروست كردووە، هەڵوێستێكی فیكری و پەیامێكی كۆمەڵایەتی بە شێوازو زمانێكی ئەدەبی خستۆتەڕوو. ((**چونكە جیهانبینی لە ئەدەبدا تەنیا هەڵوێستی فیكری ڕووت نییە ، شێواز و جۆری دەربڕینە لە قاڵبێكی هونەری بەرزدا، بە زمانێكی بەرزی ئەدەبی نووسرابێت، جیهانبینی لە ڕۆماندا جیهانێكی خەیاڵییە، بونیادێكی فیكری ڕەوشتی پەیامداری هەیە، واتا ئەركێكی كۆمەڵایەتی لە ئەستۆدایە ...**))(محمد كامل خطیب، 1990 : 38) .

مەلا (كەوسەری باغەوان) كارەكتەرێكی تری ڕۆمانەكەیەو ڕۆڵی ڕابەرایەتی قوتابخانەی تۆبەكارانی پێسپێرراوە . ئەمیش وەكو هاوەڵەكانی دوژمنی سەرسەختی ئەویندارانەو خۆی بەڕاسپاردەی خودا دەزانێت لەسەر زەوی بۆ پاككردنەوەی مرۆڤەكان، هەروەكو خۆی دەڵێت : ((**من فەرمانتان پێدەدەم ئیشی ئێمە ئاسمان پاك بكەینەوە، زەوی بگۆڕین، لە كانی ئەم ئاوە حەرامانە نەخۆینەوە، ڕۆح چاك بكەین، لەش دەستەمۆ بكەینەوە..**))(ل: 158). ڕۆمانووس پێیوایە ئەركی ئەم قوتابخانەیە دژایەتیكردنی ئەوینە . لە ڕێگەی كارەكتەرەكانیەوە تێڕوانینی ئایینی بۆ ئەوین خستۆتەڕوو، كە لە ڕوانگەی ئیسلامییەكانی ڕۆمانەكەوە ئایین دژی هەموو نوێگەرییەو ئەوین بەئارەزوو دەزانێت و خۆشەویستی نێوان مرۆڤەكان بە تاوان دادەنێت، ((**دنیا یانی شەهوەت، ئەم قوتابخانە نەگریسانەی ئەمڕۆ یانی شەهوەت، مەحەبەتی بەشەر بۆ بەشەرو، لەیاد كردنی خوا یانی شەهوەت**)) (ل: 121) . هەروەكو پێشتر ئاماژەی بۆكرا ڕۆمانووس ئەو توندڕەوانە وا دەبینێت كە دژی پێشكەوتن و زانست و مەعریفەن، بە تایبەتی دژی خوێندنی ئافرەتن. ئەوان قوتابخانە بە هۆكاری لادانی ئافرەت دادەنێن، لەسەر زاری خەندانەوە دەربارەی بیروباوەڕێ پووری و ئافرەتە موسوڵمانەكان و هەڵوێستیان دەربارەی قوتابخانە و زانست دەڵێت: ((**هەر لەو وەرزەشدا پورم وەكو دەسەڵاتدارێكی گەورە لە لەشكری خاتوونە ئیماندار و خواناسەكاندا دەركەوت، لەو وەرزەدا زۆر كچ وازیان لە خوێندن هێنا و چیدی نەگەڕانەوە بۆ قوتابخانە، كە بە قوتابخانەی كوفرو نەزانینیان ناودەبرد، لەچكیان دەبەست و دەیانگوت : ((دەبێت لە دژی بێئابڕوویی و پیسی و ڕوو زەردییەكانی ئینسان جیهاد بكەین**))(ل: 99). لەدیدی ڕۆمانووسەوە ئەو ئافرەتە موسوڵمانانە بوونەتە سەرچاوەی توندوتیژی لە شارەكەدا، ڕەشبینانە و دوور لە بەها مرۆییەكان هەڵسوكەوتی دڕندانە دەكەن، هەروەكو لە زاری خەندانەوە دەڵێت :((**بەیانییەك ئەو ژنانە بە خۆیان و لەچكە سپییەكانیانەوە هاتنە قوتابخانە و كچێكیان لەپۆل دەرهێنا و بەقژ بە شەقامەكاندا ڕایانكێشا، ساڵۆنێكی چكۆلانەی قژبڕینیان لە بەرامبەرمان سووتاند، كوڕێكی بەرگدروویان كوشت كە كچێكی حیجاب بەسەری فریودابوو**))(ل:99) .

بەختیار عەلی خۆی لەنێو زۆربەی زۆری ئەو واقیعە تاڵانەدا ژیاوە، هەربۆیە جیهانبینییەكەی ڕەسەن و هەڵقوڵاوی بارودۆخ و ژینگەی تایبەتی نووسەر و كۆمەڵگاكەیەتی (ڕەسوڵ حەمەد ڕەسول،2013 : 39). هەروەكو چۆن باس لە واقیعێكی تری شارەكانی كوردستانی ئەو ساڵانەمان بۆ دەكات كە توندڕەوە ئیسلامییەكان لە شەقام و قەیسەری و بازاڕەكاندا تێزابییان دەكرد بە

جەستەی ئەو ئافرەتانەی سفوور بوون، **((... پیاوانی سەیر سەیر بە خۆیان و شوشە تێزابەکانیانەوە لە دەوروبەری قوتابخانەکان دەبینران))**(ل: 99) . لە لایەکی تریشەوە وێنای کاری قیزەوەند و نامرۆیی ئەو گروپانە دەکات، لە پێشێلکاری مافی تاکەکان و ئازاردان و کوشتنی خەڵکی بەناوی ئاینی ئیسلامەوە، ((**بەیانییەك بە ئاگاهاتینەوە بۆ یەکەمجار سەری دوو عاشقمان بینی وەکو دوو زەنگی خوێناوی بەملاولای دوو فولکەی گەورەدا لە ناوەڕاستی شاردا هەڵواسرابوون**))(ل:98) .

ڕۆماننووس جیهانێکی شێوە (دیستۆپیا -Dystopia -) ی وێنا کردووە ، وێنای کۆمەڵگایەکی پڕ لە خراپەکاری و شەڕانگێزی و تۆقاندن، جیهانێکی خاڵی لە جوانی و خێرو چاکە . لە دیدی ڕۆمانووسەوە ئەو شارە کە ئەو گروپانە کۆنترۆڵیان کردووەو پڕبووە لە چیرۆك و بەسەرهاتی تۆقێنەرو نامرۆیی، ((**... چیرۆکی ئەو عاشقانەی بە زیندوێتی کوێاندەکەنەوە و دەیانسووتێنن، چیرۆکی ئەو کچانەی لەبەردەم سەرچاوەی ڕووبارەکاندا سەریاندەبڕن، چیرۆکی ئەو سێدارانەی لە کێڵگەکانی دەوروبەری شار و شارۆچکە دوورەکاندا بۆ خەڵکی هەڵدەخەن، سەربووردەی ئەو خێزانانەی بە گوناهی جۆراوجۆر بە تەور پارچەپارچە دەکرێن ... ڕۆژێك کچێکیان لەبەردەم قوتابخانەکەماندا کوشت، شەوێکیان دراوسێیەکمانیان بە درەختێکدا لە نزیك مەیدانی جەڵەبچییەکانەوە هەڵواسی ... پیاوانێکی سەیر بە خۆیان و پرچی درێژەوە لەسەر شەقامەکان دەرکەوتن، بەردەمی مزگەوتەکان پربوو لە هەزارەها پیاو کە لەسەردەمی خەلیفە کۆنەکانەوە نەبینرابوون**))(ل:98- 99). بەلای گۆڵدمانەوە((**جیهانبینی ڕاستییەکی کۆمەڵایەتییە پێویستە پێشتر بوونی هەبێت تاوەکو نووسەر بتوانێت بیگۆێزێتەوە بۆ ناو چوارچێوەی کارەکەی**)) (لوسیان غولدمان، 1990: 156).

لە دیدی ڕۆمانووسەوە ئەو گروپە ئیسلامییە دوور لە شەریعەتی ئاینی ئیسلام، خۆیان شەریعەت دادەهێنن و بەسەر خەڵکیدا دەیسەپێنن، هەروەکو لەو ئاپۆڕا جەماوەریەدا کە کۆبوونەتەوە بۆ گوولەبارانکردنی پەروانە و میدیای هاوڕێ، مامۆستایەکی ئاینی سەر بەو گروپانە داوا لە خەڵکەکە دەکات کە دەبێت گوولەبارانەکە لە لایەن برا و کەسە نزیکەکانی ئەو دوو ئافرەتەوە بێت ،((**... یەکێك لە مامۆستاکان هاتە پێش و بەچەند فەرمانێك هەمووانی ئاگادارکردەوە کە جگە لە برا و کەسی کیژەکان کەسی دیکە هەقی بەشداری کردنی نییە، هەر ئەو مامۆستایەش بە هێمنی و دوای ئارامبوونەوەیەکی ناوەخت دەستیکردە خوێندنەوەی سوورەتێکی درێژ**))(ل:274) . هەر لە دیدی ڕۆمانووسەوە لێکەوتەی ئەو بارودۆخە کە لە ئەنجامی دەسەڵاتی گروپە ئیسلامییەکان کە ڕێگربوون لە ئازادی و زانست و مەعریفە و پێشکەوتن، ئەوە بوو کۆمەڵێك دیاردەی دواکەوتوویی و نەفامی و قوڵبڕین و فریودان وەك پەتا لەناو کۆمەڵگادا بڵاوبووەوە، **((... پەتای سەیرسەیریش بڵاوبووەوە ... ، لەو وەرزەدا هەزارەها دەسگرەوەو فاڵچی هەموو شەقام و کوچەکانی شاریان پڕکردبوو ، لە دەوروبەری شار پیاوێك دەرکەوت کە دەیگووت ((من محەممەدی مەهدیم)) پێغەمبەرێکی تر سەریهەڵدا کە ئایەتەکانی بەزمانی تێکشکاوی عەرەبی و کوردی بۆ دەهاتە خوارێ**))(ل:99) .

ڕۆمانووس لەم ڕۆمانەدا جیهانێکی فانتازیا بۆ عاشقە بێچارەکانی دەخوڵقێنێ ، تا لەو جیهانەدا بە ئازادی بژین و لە زوڵم و ستەمی دابونەریتی کۆمەڵایەتی و یاساو ڕێساکانی گروپە ئیسلامییەکان ڕزگاریان بکات . لەژێر دەسەڵاتی ئەوانە ڕزگاربن، کۆچ بکەن بۆ ئەو جیهانە نوێیە، ((**لەو وەرزەدا کۆڕەوی عاشقەکان و کۆچی پیاوە تەنهاکانیش دەستپێکرد. کە پیاوە ئایینییەکان، تۆبەکارەکان، ئەو کۆچەیان دەبینی، لە تووڕەییدا شەڕیان بە درەخت و ئاسمان و کوچەکان دەفرۆشت. لەو وەرزەدا ئەو پیاوانەی کە تا دوێنێ بە هێمنی لەسەر بەرماڵەکانیان نوێژیان دەکرد خەبەریانبووەوەو تەماشایانکرد پیاوانێکی دیکە دەستکاری جیهان دەکەن ، ... ، سەیری ئاڵوگۆڕە پڕ لە باق و بریقەکانی دونیایان دەکرد و بێدەنگ بوون ،پێنەدەچوو ڕۆژگارێکی وەها خوێناوی بەڕێگاوە بێت**))(ل:97 – 98). لە دیدی ڕۆمانووسەوە گروپە ئیسلامییەکان دەیانەوێت نەخشەی جیهان بگۆڕن، جیهانێك دروست بکەن لە چوارچێوەی خەون و ئارەزوو و بەرژەوەندی ئەوان و لە ژێر کۆنترۆڵی ئەواندا بێت، هەربۆیە کۆچی بەلێشاوی خەڵکی و قوتاربوونیان، لەباربردنی خەونەکانی ئەوانە بە کارەسات و ڕۆژگاری خوێناوی لەقەڵەم دەدەن؛ وای دەبینن کە جڵەو لەدەستدەدەن و دەسەڵات دەکەوێتە دەست کەسانێک کە پێچەوانەی بیروبۆچوون و ئایدیای ئەوان . هاوکات وایدەبینێت کە ئەو گۆڕانکارییە ڕزگاربوونی خەڵکییە لە تاریکی و زوڵمەت و ڕووکردنە ڕووناکی و چێژو خۆشییە . بەختیار عەلی لە ڕوانگەیەکی ڕەخنەگرانەوە واقیعەکە شیدەکاتەوە، ڕەخنە لە دیاردە دزێوەکان دەگرێت و پاڵپشتی لە بەها جوانەکان دەکات و خوازیاری ئەو گۆڕانکاریانەیە کە لە خزمەت مرۆڤایەتی و کۆمەڵگادان. چونکە ((**جیهانبینی شیکردنەوەی واقیعە بە شێوەیەکی ڕەخنەگرانە و هەڵسەنگاندنی بەها جوانەکانە، لە پێناوی ئاڕاستەکردنی کۆمەڵگا و وەلانادانی بەها نامۆ و ناڕێکەکان**))(السيد يسين، 1991 : 220) .گروپە ئیسلامییەکانی نێو ڕۆمانی ئێوارەی پەروانە، عەشق و ئەویندارى بەکاری شەیتانی دەزانن. بەختیار عەلی بە

پێچەوانەی ئەوانەوە دەڕوانێتە عەشق، بە پیرۆزییەوە باسی دەکات، پلەو پایەیەکی بەرزی دەداتێ . هەروەکو لە زاری گۆڤەندەوە دەڵێت: ((**ئایەتی ئەڤینی بۆ هاتۆتەخوار، خەڵکان دەبێت چیتر نوێژی عەشق بکەن، دەبێت فەرزەکانی خۆشەویستی جێبەجێبکەن**))(ل: 85- 86). هەربۆیە جیهانێکی تایبەت بۆ عاشقانی ڕۆمانەکەی دەخوڵقێنێ، ئەو پێی وایە ئەو کەسانە شایان بەوەن لەسەر زەویەکی ئازاد بە ئازادی بژین . ئەوان وەك گوڵن و پێویستیان بە باخچە هەیە، ((**هەموو ئەو عاشقانەی جێگایەکیان نییە، کە زوڵمی خێزان و قەبیلە و شەیتان لە یەکدی جیاکردونەتەوە، دەبێت باخچەیەکی ئازادیان هەبێت ... عەشق دەبێت زەوی خۆی هەبێت**))(ل:86-87) .

(مەلا کەوسەری باغەوان) یەکێکە لە کارەکتەرەکانی ڕۆمانی ئێوارەی پەروانە، کە سەرۆکاری کاروباری تۆبەکارانی پێسپێراوە. حیکایەتخوان بەم شێوەیە باسی ئەم کارەکتەرەمان بۆ دەکات و دەڵێت: ((**ئەو هەموو شەوێ خەونی بەو دەریا گەورەیەی مرۆڤەوە دەبینی کە ئاڵا سەوزەکانیان، شمشێرەکانیان، دەفەکانیان هەموو هاوکات و هاوئاهەنگ شەپۆلێکی گەورە دروستدەکەن و بە زەویدا دەکشێن،...، ئەو لەو وەرزانەی دواییدا، ئاگاداری زۆر کردە و تۆڵەی خواناسانە بوو، پەیوەندی بە زۆر لەو گەنجانەوە هەبوو کە دەیانویست بە دەمی شمشێرەکانیان ئەخلاق ڕاسبکەنەوە**))(ل:199). بەختیار عەلی پێمان دەڵێت کە ئەم گروپە ئیسلامیانە خواستیان دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئیسلامییە، کە بە زەبری چەك و توندیوتیژی و خوێنڕێژی و بەناوی چاکسازییەوە بناغەی ئەو دەوڵەتە دامەزرێنن . مەلا کەوسەری باغەوان ئیمانی بە ئەوین و ئەویندارى نییە، جگە لە ئەوینی خوایی، دژی هەموو ئەوینێکە. مۆڵگەی ئەوینداران بە مۆڵگەی شەیتان لەقەڵەم دەدات، هەروەکو خەندان دەلێت: ((**ئەو عەشقستانی بە شایتانستان ناودەبات**))(ل:233). هەر لەو ڕوانگەیەوە لەشکرێك لە گەنجانی موسوڵمان دروست دەکات و هانیاندەدات هێرش بکەنەسەر ئەویندارانی(عەشقستان)، هێرشەکەش بە جیهاد و((**ڕاوکردنی شەیتانەکان**))(ل:203) ناودەبات و دەڵێت: ((**دەبێت لەمڕۆوە جیهادێکی گەورە بۆ ڕاوکردنی ئەو جانەوەرە تاریکە ڕابگەیەنین جیهاد بۆ ڕاوکردنی شەیتان**))(ل202) . پاش ئەمانەی خرانەڕوو دەگەیینە ئەو بۆچوونەی کە بەختیار عەلی بە ڕوانین و زمانێکی نوێوە هاتۆتە نێو جیهانی ڕۆمان و دژی چەقبەستووی کەلتوور و دەرنەچوونی کورد لە دۆگمای کەلەپووری و دینی و دابونەریتی کۆن. بە دەرخستن و نواندنی هەڵوێستی لەمەڕ دین و ڕۆشنبیری و کلتووری ئاینی و کۆمەڵایەتی کۆمەڵگای کوردی

3.4 تێڕوانین بۆ پرسی ئافرەت لە ئێوارەی پەروانەدا

ئافرەت کۆڵەکەیەکی گرنگی کۆمەڵگایە، کێشەو گرفتەکانیشی بەشێکی گرنگ و هەستیارن لەنێو کێشەوگرفتەکانی تری کۆمەڵگادا . لە دونیای سەردەمدا باسێکە لەباسە گەرمەکان. لە نێو جیهانی ئەدەبیشدا پرسی ئافرەت یەکێکە لە بابەتە زیندوو و هەستیارەکان، کەم تا زۆر ئەدیبان لە ڕوانگەی خۆیانەوە تاوتوێی کەسایەتی و پێگەی ئافرەت و کیشەو گرفتەکانیان کردووە . دیسانەوە ڕۆمان بە هۆی مەودا فراوانەکەیەوە پتر لە ژانرەکانی تر توانیویەتی پرسی ئافرەت تاوتوێ بکات . وردتر و قوڵتر ڕۆچێتە نێو کێشە و گرفتەکانی ئافرەتانەوەو دەست لەسەر برین و ئازارەکانیان دابنێ، هەر ڕۆمانووسێکیش بە پێی پێشینە و باگڕاوندی خۆی جیهانبینی خۆی لەو بارەیەوە دەرخستووە .توندوتیژی دژ بە ئافرەتان ڕەگوڕیشەیەکی دێرینی هەیە لە نێو زۆربەی زۆری کۆمەڵگاکاندا، لە کۆمەڵگای ئێمەشدا بۆتە دیاردەیەکی بڵاوو ڕۆژ لەدوای ڕۆژ زیاددەکات. لە ئێوارەی پەروانەدا وێنەی ئەم دیاردەیە نیشاندراوە . توندوتیژی جەستەی و توندوتیژی دەروونی، هەروەکو چۆن لە واقیعدا تەنها ئافرەت باجی هەموو هەڵە و هەڵدێرەکان دەدات، کە لەڕاستیدا پیاویش بەشێکە لەئەنجامدەری ئەو کارانە، کەچی لە ڕوانگەی کۆمەڵگاو کلتوورو نەریتی کۆمەلایەتییەوە تەنیا ئافرەت بەرپرسە و هەر ئەویش ڕووبەڕووی سزا دەبێتەوە . بەختیار عەلیش جیهانبینی کۆمەڵگای سەبارەت بەم دیاردەیە گواستۆتەوە نێو دەقەکەی . لە نێو ئەو جیهانبینییەشدا جیهانبینی خۆی دەبینرێت کە ئەویش هەڵوێستی نەرێنی و نامرۆیی و نایەکسانی کۆمەڵگایە دژ بە ئافرەت . لەم ڕۆمانەدا ئەم کێشەیە بە زەقی لەچەند شوێنێدا دەبینریت. ئەوانەی لە ئێوارەی پەروانەدا باجی ئەویندارى دەدەن و سزا دەدرێن تەنیا ئافرەتەکانە، خەندان کاتێك باسی ئەویندارانی هەڵهاتوو دەکات دەڵێت: ((... **هەندێکیان بە پشکۆی خزمەکانیان و هەندێکیشیان بە تێزابی کینەی کەسوکار سووتێنرابوون، بەڵام دڵدارە گوندنشینەکان، پتر لە داخی تۆڵە و کینە و نەفرەتی تایەفەکانیان هەڵهاتبوون، هەندێکیان ڕقی هەزار ساڵ دوژمنایەتی خێزانە کێونشینەکانیان بەدواوە بوو، هەندێکیشیان خەنجەری پورزا و ئامۆزاکانیان**))(ل:130) .

خەندانی چکۆلە لەدوای هەڵهاتنی پەروانەی خوشکی، باجی ڕەدووکەوتنی خوشکەکەی دەدات، ڕووبەڕووی توندیتیژی دەبێتەوە. توندوتیژی جەستەیی و دەروونی. وەك خۆی دەڵێت : ((**براکانم منیان بە قژ کێشکردە ژێرزەمینەکەوە، بە پلەکاندا ڕایانکێشام و وەك شێت کەوتنە لێدان و وێرانکردنم. ساڵانێکی درێژ خوێنی ئەو ئێوارەیەی من بە دیوارەکانی ژێرزەمینەکەوە بوو، خوێنی ئەو دەستە ماندووانەم، کە ویستبووم خۆم بە دیوارەکانەوە بگرمەوە، خوێنی ئەو ددانە**

زامدارانەم کە بە قوڵپ دەڕژایە نابەینی سندووقەکان و ... ئێستاش هەرکاتێك دەچمە ئەو ژێرزەمینەوە گوێم لە قریشکەکانی خۆمە..))(ل:27) .لە دیدی ڕۆماننووسەوە بەشێك لە توندیتیژییەکانی دژ بە ئافرەتان جگە لە خێزانەکانیان، لە لایەن ئیسلامییە توندڕەوەکانەوە ئەنجام دەدریت، ئەوەتا پووری پەروانە لە ماڵەکەی خۆیدا دالدەی ئەو پیاوانە دەدات کە ژن و کچی خۆیان کوشتووە، بەناوی پارێزگاری کردن لە شەرەف، ((**لەو شەوە درێژانەدا من تارمایی ئەو پیاوانەم بینی کە پوورم لە ژووره ترسناکەکەی پشتەوە دەیشاردنەوە ... من لە چرپەچرپی پوورم و ئەو ژنانە وا تێگەیشتم کە ئەو پیاوە ژنەکەی خۆی سەربڕیوە و لە ترسی تۆڵە پێویستی بە حەشارگەیەك هەیە ...هەندێکیان ژنەکانی خۆیان کوشتبوو، هەندێکیان خوشکەکانی خۆیان سەربڕیبوو، کەسانێك تێزابیان کردبوو بە کچانی قوتابخانەدا، یاخود فتوای مەلاکانیان لە کوشتنی زەندیقێك یان زیناکەرێکدا جێبەجێکردبوو**)) (ل:48) . ڕۆمانووس هەوڵی داوە پەردە لە ڕووی هەموو ئەو کارە دزێوو گەندەڵیانە هەڵداتەوە، کە ئەمەش یەکێکە لە ئەرکەکانی ڕۆمان ((**ڕۆمان لە توانایدایە پەردە لە ڕووی گشت کارە ناڕەوا و دزێوەکانی مرۆڤ هەڵداتەوە**)). (عبدالرحمن منیف، 1991 : 40) .

لە ڕۆمانی ئێوارەی پەروانەدا ڕەخنە لە هەندێ دابونەریت و کلتووری کۆمەڵایەتی کۆمەڵگای کوردی گیراوە، کە بوونەتە کێشەوگرفت بۆ ئافرەتان و زوڵم ستەم لێیان و پێشێلکردنی مافیان و سەرکووت کرنیان . یەکێ لەو کێشانە پرسی هەڵگیرانە - ڕەدووکەوتن – ئەم کارە لێکەوتەی زوڵم و ستەمی خێزانە لە ئافرەت . ئاکامەکەشی ئابڕووچوونێکی گەورەی هەتاهەتاییە بۆ خێزان و بنەماڵە . بۆ خۆڕزگار کردن لە شەرمەزاری وئابڕووچوون، هەندێجار بە کوشتنی ئافرەتەکە کۆتایی بەو پرسە هێنراوە ، یان بەسەرهەڵگرتنی خێزانی ئافرەتە ڕەدوکەوتووەکە و خۆ بزرکردنیان لە خەڵکی کۆتایی هاتووە . دوای ئەوەی پەروانە ڕەدوو دەکەوێ، لەگەل نەسرەدینی بۆنخۆش هەڵدێن، ڕۆمانووس وێنەیەکی واقیعییانەی ئەو ساتە دەکات کە باوك و براکانی بەو کارەساتەیان زانیوە، کە تووشی حاڵەتێکی هیستیری بوون، هەروەك خەندان وەسفیان دەکات و دەڵێت: ((**باوك دەگریا ... لەو نێوەدا دەسووڕایەوە بەسەری خۆیدا دەکێشا و دەگریا ، هەندێ جار ئەو سوڕخواردنە سەیرەی ئەو، ئەو سەرکوتانەی بە دیوارەکاندا براکانمی گێژدەکرد و ئەوانیش دەکەوتنە شەقهەڵدان لە کورسی و مێزەکان، دەکەوتنە بۆکسدان لە دیوارەکان ، بە لام ئەو بە هیچ ئارام نەدەبووەوە . ئەو کینە و نائارامی و نا ڕۆحی خۆی بەسەر خۆیدا خاڵیدەکردەوە**))(ل:27) . لە پاڵ ئەم ڕەخنەیەشدا پلارێکی تر دەگرێت لەوانەی لەبری داکۆی کردن لەمافی ڕەواو بەها پیرۆزەکان ، بەها جوانەکان لەناو دەبەن، ((**براکانم بینی کە بوخچەکانیان کردەوە و ئەو خەنجەرانەیان دەرهێنا کە لە مێژبوو لە نێو جلەکاندا خەوتبوون . بینینی خەنجەرەکان بەس بوو بۆ ئەوەی تێبگەم دەیانەوێت پەروانە بکوژن**)) (ل:32). ڕۆمان دەروازەیەکی تایبەت و گرنگە بۆ چوونە ناو جیهان و هەوڵی بەردەوامە بۆ گۆڕینی دید و تێڕوانینە چەقبەستووەکان . پرسی ڕەدووکەوتن کە یەکێکە لە کێشە کۆمەڵایەتییەکانی کۆمەڵگای کوردی، لە ئێوارەی پەروانەدا بەختیار عەلی بە شێوەیەك خستوویەتیەڕوو دوور لە دیدو بۆچوونی خۆی، بەڵکو لە دیدوبۆچوونی فیکری خەڵکانی ترەوە، بەمەش واتا و مەبەستێکی گەورە تری لەخۆ گرتووە؛ چونکە جیهانبینی ((**تێڕوانینی ناجێگیری تاکە کەس نییە ، کە هەردەم قابیلی گۆڕان بێت، بەڵکو دید و بۆچوونی فیکری کۆمەڵێك کەسە، کە لەژێر سایەی بارودۆخێکی هاوشێوەدان ، نووسەر تەنها ئەرکی دەربڕینی ئەو حاڵەتانەیە بە شێوەیەك واتا و مەبەستی گەورە لەخۆ بگرێت**)) (جان ایف تادیة، 1993 : 239) . لەو ئێوارەیەدا کە پەروانە و میدیا دەبەن بۆ گوولەبارانکردن، هەروەکو دابونەریتی کوردەواری – دەبێت براو باوك و خزمەکانیان ئەو کارە ئەنجام بدەن، تا دواتر بتوانن لەناو خەڵکیدا سەربەرز بکەنەوە، هەروەکو خەندان دەڵێت: ((**گروپی تیربارانەکە براکانی من و فەتانە و هەندێ دوورە خزمی دیکەی هەردوو خێزانەکەمان بوون**)) (ل:274). لەگەڵ ئەوەشدا کە ڕۆمانووس لە میانەی کارەکەیدا لە گۆشەنیگای خۆیەوە جیهان دەخوێنێتەوە و دیسانەوە هەوڵی بونیادنانەوەی دەنێت، بەڵام تێڕوانینەکانی لە تێڕوانینی کۆمەڵگاکەیەوە بەدەر نییە، جا چ هاوڕابێت یان بە پێچەوانەیەوە، چونکە ڕۆمانووس تاکێکە لە کۆمەڵگاکەی، هەڵگری ئەو بەها کۆمەڵایەتییانەیە کە باوەڕی پێیەتی و هەوڵدەدات بۆ گۆڕینی ئەوانەش کە دژیەتی و باوەڕی پێی نییە، بە پێی ئەزموون و تێگەیشتنی خۆی جیهانبینی خۆی لە قاڵبێکی هونەریدا دەیخاتەڕوو، ((**ڕۆمانووسین کارێکی تاکە کەسییە، جۆرە کۆششێکە لە پیناو ڕێکخستنی ئەزموون و دیدی تایبەتی نووسەر بۆ ژیان، لە فۆرمێکی گونجا و پەسەنددا**)) (کۆمەڵێك نووسەر، 2008 : 87) . ئەوەتا ڕۆمانووس لە وێنەیەکی فانتازیدا ڕەخنە لە هەڵوێستی کۆمەڵگای کوردی دەگرێت، بەرامبەر بەو ئافرەتانەی کە لەژێر فشاردا لادەدەن لەو کلتوور و دابونەریتە کۆمەڵایەتییە سەپاوەی کۆمەڵگاکەیان، ڕەخنە لەو دابونەریتە باووبڵاوانە دەگرێت کە تایبەتن بە بەستنەوەی شەرەف و ئابڕووی خێزان و بنەماڵە بە مێینەکانیانەوە، کە ئەویش کرپنەوەی شەرەفە بە کوشتنی ئەویندارن و ڕەدووکەوتووان . ((... باوکان و براکانم بە خەنجەرەکانیانەوە

وەستابوون، ژنە دەفبەدەستەکان بەو دەفە گەورانەوە چاوەڕوانیان دەکرد، ئەو شارەش بە هاوار و دەنگە دەنگ و لەعنەتەکانیانەوە دەیڕوانی ... خەڵکی دەرگایان دەکردەوە و سەیری ئێمەیان دەکرد، سەیری ئەو خێزانەیان دەکرد کە لە پشتی ئەو کاژاوەی تۆڵەوە بۆ کڕینەوەی شەرەفی خۆی دەگەڕا))(ل:32). ڕۆماننووس جگە لە خستنەڕووی ڕووی ڕاستەقینەی کێشە کۆمەڵایەتییەکە، پەردە لە ڕووی کردەوە دزێوو ناشرینەکانی مرۆڤەکانیش لادەدات، لەگەڵ دەرخستن و ئاشکراکردنی ئەو هۆکارانەی کە لە پشتی ڕووداوەکانەوەن . شەرع و هەڵوێستی کۆمەڵگاو خەڵکی حوکمی تاك و خێزانەکان دەکات، بەرە و هەڵە و هەڵدێریان دەبات، ((براکانم ... لە شەوی دوای هەڵهاتنی پەروانەوە تووشی شەرمەزارییەك بووبوون، چیتر نەیاندەتوانی سەربەرزکەنەوە .. دەیانویست بڕۆن و بە ئازادی بژین))(ل:116). ڕۆماننووس زیاتر تیشك دەخاتەسەر ئەم کێشە کۆمەڵایەتییەو دەیەوێت قەبارەی ئەم کێشەیە لە کۆمەڵگای کوردیدا دەربخات، کە تا چ ڕادەیەك ئابڕووی خێزان بەستراوەتەوە بە مێینەکانیانەوە، ئەوەتا پوری پەروانە پێشنیاز بۆ براکەی دەکات، کە بە خێرایی خەندان بدات بە شوو، تا ئەویش وەك خوشکەکەی مۆری ئابڕووچوونێکی تر نەنێت بە تەوێڵیانەوە، ((بیر لە چارەنووسی کچەکەت بکەرەوە، وا تەمەنی لە چواردە ساڵ بەرەوژوورە ، کە ئەویش ڕەدووی پیاوێك کەوت، ئەوکات چۆن سەربەرز دەکەیتەوە، سەری لوتی خۆت بەرەو چ مەملەکەتێك ڕەشدەکەیت، لە ڕۆژی حەشرا چی وەڵامی خودا دەدەیتەوە؟))(ل: 116) .

لە کلتووری کۆمەڵگای کوردیماندا وا باووبڵاوبووە بە ئافرەتیان وتووە : (زەعیفە)، واتا لاواز لە کەسایەتی، لەم ڕۆمانەدا ڕۆماننووس ئەم کلتوورە کۆنەی لەسەرزاری کارەکتەرە ئیسلامییەکانەوە زیندو کردۆتەوەو لە سێ شوێنی ڕۆمانەکەیدا بەکاریهێناوە، ((...زەعیفە))(ل: 245 ,124,198)، ئەمەش جیهانبینی ڕۆماننووسە بەرامبەر عەقڵییەتی کۆنەپەرستیی ئەو گروپانە .

بەختیار عەلی لەم ڕۆمانەدا هەوڵیداوە دەست لەسەر ڕاستییەکان دابنێ، لە ڕێگەی نیشاندانی دابونەریتی کۆمەڵایەتی و ئایینی و ئەوەی لە دەوروبەری دەگوزەرێ، بەم شێوەیەش جیهانبینی خۆی خستۆتەڕوو، چونکە ((ڕۆمان واتە هەوڵی بەردەوام بۆ گەیشتن بە ڕاستییەکان، لە چوارچێوەی کایەی کۆمەڵایەتی و دابونەریتی کۆمەڵ ...))(کۆمەڵێك نووسەر، 2008 : 109). دیاردەی خۆسووتانی ئافرەتان لە کۆمەڵگای ئێمەدا ڕەگوڕیشەی دێرینی هەیە، هۆکارەکەشی دەگەڕێتەوە بۆ زوڵم و ستەمی خێزان و کۆمەڵگا لەسەر ئافرەتان و لاوازی و بێئیرادەیی خودی ئافرەتیش خۆی، کە دیسانەوە لێکەوتەی پەروەردەی نادروست و دابونەریتی کۆنەپەرستی چەقبەستووە . لەم ڕۆمانەدا ئەم دیاردەیەش خراوەتەڕوو، (لەیلا) کارەکتەرێکی تری ڕۆمانەکەیە و یەکێکە لە ئافرەتە دەستبەسەرەکانی قوتابخانەی تۆبەکاران. لەژێر پاڵەپەستۆی دەروونی خۆی دەسووتێنێت، لەسەر زاری خەندانەوە دەربارەی ئەو دیاردەیە دەڵێت: ((خۆ سووتاندنی لەیلا ... بۆ ئەو نەخۆشیە کوشندەیەی لە وڵاتدا بڵاوبۆتەوە، نەخۆشی خۆسووتانی کچان و ئافرەتان ... وەکو ئارەزوویەکی نهێنی و مەیلێکی قووڵ بەرەو مردن لە هەموواندا دەرکەوتووە))(ل:230).

ڕۆماننووس جوانی ئافرەت وەك بەشێك لە جوانی سروشت و گەردوون دەبینێت،((جوانی ئافرەت، جوانی ویساڵە لەگەڵ گەردوندا، جوانی ئامادەگی هەموو سیحری سروشتە لە ناوەڕاستی ژیاندا)) (ل:168). هەر لێرەوە ئاماژە بە زەوقی گۆرانی شاعیر دەکات کە گیانی گشت نهێنییەکانی گەردوونی لە ئافرەتدا دیوە، واتا ئافرەت گیانی زیندووی گشت جوانییەکانی بوونە،((گۆران نەبزی هەموو نهێنییەکانی ئەم گەردونەی لە ئافرەتدا بینیوە))(ل:168). بەختیار عەلی تەنیا لە ڕوانگەی جوانی جەستەوە سەیری ئافرەت ناکات، بەڵکو وەکو بوونەوەرێکی زیندوو سەیری دەکات، کە خۆی بەرخودانی خۆیەتی، خاوەنی کەسیەتی خۆیەتی، ((ئافرەت مەخلوقێکی زیندووە ناتوانین یاری پێبکەین، فەنتازی لەسەر بکەین... ئافرەت چەندە مەخلوقێکی فەنتازی بێت، ناتوانین فەنتازی لەسەر بکەین، چونکە ئەو لە دەرەوەی ئێمە ژیانی خۆی دەژی، دواجاریش ئێمە چەندە ئافرەت بکەینە نمونەی باڵای خۆمان، هیچ لەوە ناگۆڕێت کە ئافرەت خۆی ژیانێك و ئارەزوویەك و خەونێکی دیکەی هەیە کە دەشێت دژی هەموو فەنتازییەکان بێت)) (ل:168).

4.4 تێڕوانین بۆ بارودۆخی سیاسی و لێکەوتەکانی

هەروەکو ئاشکرایە بارودۆخی سیاسی کاریگەری زۆری هەیە لەسەر کۆمەڵگا، هەر بارودۆخێکی ناهەموار جێکەوتەی لەسەر کۆمەڵگا دەردەکەوێت. دیارە ئەدەبیش زادە و ئاوێنەی ڕۆژگار و سەردەمەکەیەتی. ئەوەی لەو ڕۆژگارو سەردەمە دەگوزەرێ لە ئەدەبدا بەرجەستە دەبێت . بە هۆی ئەو بارودۆخە سیاسییە ناهەمووارو پڕ لە ناسۆرو زوڵم و ستەم و تراژیدیاو جینۆسایدەی کە بەدرێژایی مێژوو بەرۆکی کوردی بەرنەداوە، لێکەوتەکانی ئەم بارودۆخە کەرەستەیەکی زۆری خستۆتە بەردەم ئەدیبان، لە لایەکی تریشەوە ئەدیبانی کورد وەك توێژێکی ڕۆشنبیر جیهانبینی خۆیان دەربارەی ئەو دۆخانە دەربڕیوە . ڕۆمانیش پتر لە ژانرەکانی تر ئەو بوارەی بۆ ڕۆماننووسان ڕەخساندووە کە سوود لە ڕووداوی واقیعی سیاسی نیشتیمان و نەتەوەکەیان وەرگرن و بیکەنە

كەرەستەی بەرهەميان، بەپێی تێروانین و جیهانبینی خۆيان بە وردی و بە قوڵی بچنە نێو كێشەو گرفتە سیاسییەكان و هۆكارو مەترسی و زيان و چارەسەريشيان بۆ بدۆزنەوەو لە قاڵبێكی هونەريدا بيانخەنەڕوو . لە چنينی ڕووداوەكانی ڕۆمانی ئيوارەی پەروانەدا، زەمەن گرێدەری ڕووداوە سەرەكييەكەيە بە ڕووداوە لاوەكييەكانەوە . واتا چيرۆكی كۆچی عاشقە ناكامەكان و هەڵاتنيان بۆ جيهانە فانتازياكەی عيشقستان كە ڕووداوە سەرەكييەكەيە، هاوكاتە لەگەڵ چيرۆكی ناهامەتييەكانی ميللەتی كوردو ئەو بارودۆخە سياسييەی كاتی جەنگی كەنداو، شكستی لەشكری عێراق و تۆڵەی ڕژێم لە گەلی كوردو شارەكانی باشووری وڵات كە ئەويش يەكێكە لە ڕووداوە لاوەكييەكان . لەو قۆناغە مێژووييەدا دياردەی هەڵاتنی بە لێشاو بۆ هەندەران ڕۆژ لەدوای ڕۆژ لە زياد بووندا بوو . بەختيار عەلی وێنای هونەری واقيعی ئەو ڕۆژگارەی كردووە و تێكەڵ ڕووداوەكانی جيهانە فانتازييەكەی كردووە . كۆچی عاشقان بۆ جيهانە نوێيەكەيان هاوكاتە لەگەڵ كۆچی خەڵكی كوردستان بۆ هەندەران و بەجێهێشتنی زێدی باوباپيرانيان، ئەمەش واقيعێكی تاڵی كوردستانە لەم چەند ساڵەی دوايدا . ((**... ژيان لە شاردا ڕۆژ لەدوای ڕۆژ شێوەيەكی ترسناكتری وەردەگرت، شەپۆلی ئەو پياو و ژنانەی وڵاتيان جێدەهێشت، تا دەهات گەورەتردەبوو، خەڵكانێكی زۆر ماڵەكانيان لەسەر شۆستەكان هەراج دەكرد، خەڵكانێك يادگاری پشتە دوورەكانيان دەبردە مەزاتخانەكان و دەيانفرۆشت، بە هەزارەها لەبەردەم زەڕەگەرەكاندا سەرەياندەگرت و زێڕ و سامانی خۆيان بەتاڵاندەدا، بێوەژنەكان گەردانەكانی مليان، كچانيش كچێتی خۆيان دەدايە قاچاغچييەكانی تا لە سنوورەكان بيانپەڕێننەوە. شار بووبووە هەڕاجخانەيەكی گەورە ...من لە بالەكۆنەكەدا دادەنيشتم و سەيری ئەو هەزاران چرپا و سيسەمە گەورە و گرانبەهايانەی خەوتنم دەكرد كە ژنان و پياوان شەوانی خەوتنی خۆيان لەسەر مەزاددەكرد. سەيری ئەو پياوانەم دەكرد كە پانكەی بنميچەكانی خۆيان، شوشەی پەنجەرەكانی خۆيان، سەعاتەكانی دەستيان، جلی ژێرەوەی كچەكانيان هەراج دەكرد**))(ل:115) . گەر سەيری ئەم تيكستەی سەرەوە بكەين دەبينين هەندێ دەربڕينی ناواقيعی تيدايە، وەكو ((**جلی ژێرەوەی كچەكانيان هەراج دەكرد**))، پيدەچێت مەبەستی ڕۆماننووس لەم دەربڕينە ئەوە بێت كە بەجێهێشتنی خاك و زێدی باوباپيران وەك فرۆشتنی شەرەفە بە نرخێكی زۆر هەرزان . ئەم دۆخە خوێناوييەش هاوكات بووە لەگەڵ توندوتيژی گروپە ئيسلامييەكان لە شاروشارۆچكەكانی كوردستاندا . كە بە ناوی ئايينەوە كۆنترۆڵی هەموو جومگە گرنگەكانی كۆمەڵگاو دەسەڵاتيان كردبوو . لە ديدی ڕۆماننووسەوە ئەو زوڵم و ستەمانە وايكرد كە تەنانەت سروشتيش لەگەڵ مرۆڤەكاندا باجی ئەو نەهامەتييانە بدات، هەروەكو لەسەر زاری خەندانەوە دەڵێت: ((**ناخۆشترين شت لای من مردنی بەلێشاوی باڵندەكان بوو، ئەو باڵندانەی زۆربەی شەو لە پەنجەرەی شكاوی ژوورەكانی قوتابخانەوە دەهاتنە ژوورێ و لەنابەينی مێزەكاندا دەمردن ... هەر لەو وەرزەدا لە ناكاو درەختی باخچەكان سيس بوون ...**))(ل: 99) . ئەمە تێڕوانينی ڕۆماننووسە كە لە ناو ئەو زوڵم و ستەمەدا باڵندەكان كە ڕەمزی جوانی و پاكين ناژين و لەناو دەچن . لە كوێش دەمردن ؟ لەو شوێنەی مەڵبەندی زانست و مەعريفە و پەروەردەيە . ((**لەنابەينی مێزەكاندا**)) . ئەو شوێنەی گروپە ئيسلامييەكان بە شوێنی شەيتانی لەقەڵەم دەدەن و هەوڵی خاپووركردن و وێرانكردنی دەدەن . ((**لە پەنجەرەی شكاوی ژوورەكانی قوتابخانەوە**)) . لە نێو ئەم وێنە فانتازيايەدا جيهانبينی ڕۆماننووس دەبينين، چونكە جيهانبينی لە ئەدەبدا جياوازە لە جيهانبينی لە دەرەوەی جيهانی ئەدەبی، لە نێو ئەدەبدا جيهانبينی تەنها خستنەڕووی ئايدياو تێڕوانين و فيكرو فەلسەفەی ئەديب نييە، بە زمانێكی سادە و ڕوون و ئاسان، بەڵكو بەرجەستەكردنی ئەمانەيە لە قاڵبی ئەدەبيدا، هەست و سۆز و خەياڵی نووسەريشی تێكەڵ دەبێت . ئەمە جگە لە شێوازی دەربڕين و زمانە شيعرييەكەی . (ابراهيم فتحی،1986: 190) . ئەمە جيهانبينييە لە فۆڕمی ئەدەبيدا، ((**هيچ جۆرە جيهانبينييەك بەبێ بونيادێكی بەهێزی ڕۆمان بوونی نييە، هەروەكو چۆن دەقی هونەری و خاوەن بونيادی بەهێز و پتەو خاڵی نييە لە جيهانبينی توندوتۆڵ**))(د. سمر روحی الفيصل، 2003 : 203) .

هەر لەم ڕۆمانەدا بەختيار عەلی وێنای بارودۆخی سياسی ئەو ڕۆژگارەی بۆكردووين، كە ناتەباييەكی تەواو هەبوو لەنێو ڕيزەكانی ميللەتدا، كێشەی نێوان دينانەتەكان و حيزبەكان، دابەزينی ململانێی حيزبی بۆ ناو خێزانەكان و كێشەی نێوان هۆزەكان و تەنانەت كێشەی نێوان ڕژێمی عێراق و وڵاتانی دراوسێ(ئێران و كوەيت) ((**لەو ڕۆژگارەدا دينانەتەكان بەيەكەوە نەدەگونجان، ميللەتەكان ڕقيان لە يەك بوو، زۆرايەتييەكان كەمايەتييەكانيان قڕاندەكرد، حيزبەكان لە حاڵەتی شەڕێكی بەردەوامدا بوون، ئەم خێڵ لەگەڵ ئەوی تردا لە شەڕی تۆڵەدا دەژيا، دراوسێ دوژمنی دراوسێ بوو، برا لەناو ماڵدا برای دەدايە بەر گولە ... ئاە ڕۆژگارێكی سەير بوو ...**))(ل:128-129) . ڕۆماننووس بەوە نەوەستاوە تەنيا ئەو كێشە سياسيانە بخاتەڕوو، بەڵكو ڕەخنەی توندیان لێدەگرێت و لەوەش تێدەپەڕێت و سوكايەتيان پيدەكات و پێيوايە ئەوانەی كە حوكمی ئەم وڵاتە دەكەن كەسانی گەندەڵ و بۆگەنن، توندڕەوە ئيسلامييەكانن، ئەفسەر و پلەدارەكانن، سياسييەكان و تەنانەت خاوەن نازناوە زانستييە بەرزەكانن . ((

ئەوانەی کە دژی ئەوەن دیانەت لەگەڵ دیانەتدا بژی، میللەت بە ئازادی لەگەڵ ئەویتردا بژی، خەڵکانی گەنج کەمێ بە ئازادی پێکەوە بژین، هەموو یەك شتن.. یەك گوون ... ئەم وڵاتە هەمیشە ئەو گووانە دەیەن بەڕێوە، ئەو گووانە لە ئاودەستخانەکان دێنە دەرەوە و حوکمدەکەن... حوکمدەکەن و تەواو... خۆیان فڕێدەدەنە سەر کورسییەکانی حوکم و پێوەی دەنووسێن، جبە لەبەردەکەن و دەبنە ئیمام، ئەستێرە دەخەنە سەرشانیان و دەبنە ئەفسەر، چاویلکە لەچاو دەکەن و دەبنە پرۆفیسۆر، لەچك دەبەستن و دەبنە پەچەپۆشی ئیماندار، قات و پاڵتۆ دەپۆشن و دەبنە سیاسی، قونیان ڕووتدەکەن و دەبنە قەحبە، بەڵام هەموویان یەك گوون))(ل:129) . ڕۆماننووس زۆر نائومێدانە دەڕوانێتە کۆمەڵگای کوردی و وای بۆ دەچێت جگە لە ئەویندارا‌ن کەسی تیا نییە باش بێت، ((**لەو چیایانەدا هەموو سەرکردە سیاسییەکانم ناسی، لە پێدەشتەکان، زەنوێرەکان، لە گەرمیان و لە کوێستان، ئاغا کوردەکان و ڕەنجبەرەکانیانم بینی ... تا گەیشتمە ئەو بڕوایەی بڵێم ئەم وڵاتە خاڵییە لە بەشەرێك بتوانیت خۆشتبوێت، ...، تەنها خەڵکانێك لەم وڵاتەدا، لەم بۆشستانەدا شایستەی یادکردنەوە بن عاشقەکان بوون))**(ل:142) . لە ڕوانگەی ڕۆماننووسەوە کۆمەڵگایەك بەو شێوەیە خراپە و خراپەکاری و گەندەڵی تێدا بێت مێژووی نییە و نابێت، هەرشتێکی هەبێت لەناودەچێت، ((**هەموو شتەکانی ئەم وڵاتە سەرابە، مێژووەکەی جگە لە غوبارێکی دوور هیچی تر نییە، خێڵەکانی جگە لە سەراب هیچی تر نین، سنوورەکانی لەبەر خورافەتەکانی خۆی و خورافەتی دوژمنەکانی دیار نین، شۆڕشەکانی دەبن بە تۆز، ڕاپەڕینەکانی دەبن بە دووکــەڵ))**(ل:142) .

5.4 چەمکی ئازادی لە ئێوارەی پەروانەدا

ئازادی چەمکێکی فراوان و فرە ڕەهەندە، بە درێژایی مێژوو جێی مشتومڕی فەیلەسوف و نووسەران و ئەدیبان بووە . مرۆڤ بەردەوام هەوڵی بەدەستهێنانی ئازادی دەدات، چونکە ئازادی پێویستییەکی گرنگی هەمیشەیی ژیان و بوونی مرۆڤە، لە مومارەسەی ژیانی ڕۆژانەیدا پێویستییەتی . ئەدەبیش ڕەنگدانەوەی ژیان و ئەزموونەکانی مرۆڤە، لەنێو ئەو ئەزموونانەشدا ئازادی وەك چەمکێکی کاریگەر ڕەنگدانەوەی هەبووە. پتر لە هەر ژانرێکی تر ڕۆمان مەودایەکی فراوان بووە بۆ چوونە نێو قوڵایی چەمکی ئازادی، لە ڕێی دایەلۆگی کارەکتەرەکانیەوە، باسی چەمکە فراوانەکەی ئازادی بکات . بەختیار عەلییش لە ڕۆمانی ئێوارەی پەروانەدا جیهانبینی خۆی دەربارەی ئەم چەمکە خستۆتەڕوو، کە نایەوێت مرۆڤ کۆیلە بێت، دەیەوێت دەنگ و ڕەنگە جیاوازەکان مافی ئازادی ژیان و پراکتیزەکردنی مافە ئاساییەکانی خۆیان هەبێت . هەروەکو پێشتر ئاماژەی بۆکرا دابونەریت وکلتووری کۆمەڵگا کە بەشێکی لە کلتووری ئاینییەوە سەرچاوەی گرتووە بۆتە بەربەست و زەوت کردنی مافی ئازادی لە تاکەکان . هەروەکو لە زاری پەروانەوە دەڵێت ((**دەموویست سنوورەکان هەموو ببڕم، سنوورەکانی کۆمەڵ و دیانەت و سیاسەت، سنووری شارستانیەتەکان**))(ل: 173). یان لە شوێنێکی تردا دەڵێت : ((**دەڕۆم بۆ جێگایەك نیشانەیەك و هێمایەکی ئەم دونیایەی تیا نەبێت ... بۆ شارێکی بچوك لە ژێر هەتاوێکی ئەبەدیدا ، هەتاوێك کە ئادەمیزادەکان دەتوانن بە ئازادی لە کێڵگەکانیاندا بژین**))(ل:19) .

هەموو کارەکتەرەکانی ئێوارەی پەروانە بەدوای ئازادیدا وێڵن، گلەی و گازاندە دەکەن لەو شارەی کە ناتوانن بە ئازادی تیا بژین و مومارەسەی مافە ڕەواکانی خۆیان بکەن . گلەی و ناڕەوایی دەردەبڕێت لە شارەکە کە تیایدا ژیان بێمانایە، بێ چێژو خۆشییە، تەنها شوێنی قەڵا و پەروەردەی ئاینییە، هەروەکو لەسەر زاری گۆڤەندی ئەویندا‌ری دلارامەوە دەڵێت : ((**مرۆڤ بۆ ئەوە نەکراوە گیرۆدەی شارێکی لەمجۆرە بێت، کە تێکەڵەیەکی بێمانایە لە قەڵا و حوجرە**))(ل:64). ڕۆماننووس ڕەخنە لەو شارە دەگرێت کە شوێنی ئەوینداران‌ی تێدا نەبێتەوە، بە ئارامی و ئازادی تیا نەژین و بە ئاشکرا لە شوێنە گشتییەکاندا ژوانی خۆیان نەکەن، ((**ئەمە چ شارێکە، جێگایەك نەبێت بڕۆیت لەگەڵ کچێکدا چایەکی تیابخۆیتەوە، ئەمە چ ژیانێکە بستێك زەوی نەبێت بە دڵنیایی هەناسەیەکی تیا هەڵبکێشی**))(ل:64). لەسەر زاری کارەکتەرە عاشقەکانیەوە نارەزاییەکی زۆر لە جیهانە واقیعییەکەی شار دەردەبڕێت، کە نەبوونی ئازادی بۆتە شکستی ئەویندا‌ران، ئەمە جیهانبینی خۆیەتی بەرامبەر بەو واقیعە تاڵەی کۆمەڵگای ئەو شارە، هەروەکو لەسەر زاری خەندانەوە دەڵێت : ((**شار پڕبوو لە عەشقی ناموراد، شار بە عەشقی ناکام قاندرابوو، لە ناو ئەو شارە چکۆلانە و تاریکەدا نەسرەدینی بۆنخۆش بە کۆڵانەکاندا دەڕۆشت و دەیگوت ئۆ خوایە، ئەم هەموو عەشقە ناکامە چییە؟ ئەم هەموو عەشقە بێئامانجە چییە ؟**))(ل:61). ((**هەموو ئەو عاشقانەی کە جێگایەکیان نییە، کە زوڵمی خێزان و قەبیلەو شەیتان لە یەکدی جیایکردونەتەوە، دەبێت باغچەیەکی ئازادیان هەبێت... عەشق دەبێت زەویەکی خۆی هەبێت**))(ل:86). ڕۆماننووس دەست لەسەر بەربەستەکانی ئازادی دادەنێت، کە ئەوانیش سیاسەت و ئایینە، ئەمانە وادەکەن مەترسیی و پاڵەپەستۆی

گەورە لەسەر دانیشتوانی شارەکە دادەنێن و دەبنە هۆی هەڵاتنی مرۆڤانی ئازادیخواز، هەروەکو یەکێك لە ئەویندارانی دەڵێت : ((**هەستمکرد ئەو مەترسییەی گەورانەی دەرەوە ...ئەو جیهانە ترسناکەی شار و دێکان، جیهانی سیاسەت و ئایین، ڕۆژ لە دوای ڕۆژ عاشقان زیاتر بەرەو ئەم جەنگەڵە ڕاپێچدەکەن...**))(ل:108-109). ڕۆماننووس خوازیاری دروستبوونی جیهانێکە کە مرۆڤەکان بە ئازادی تیا بژین . هەروەکو لەسەر زاری هەمان کارەکتەرەوە دەربارەی جیهانە نوێیەکەیان دەڵێت : ((**دەکرێت ئێرە شارێکی سەربەخۆ و جیاوازی لێدروستبکرێت، جوانتر و بەرینتر ئازادتر لەو جیهانەی کە لێوەی هاتووین... دەکرێت هەموو قەومێ، هەموو خێڵێ بە شێوەی خۆی، شەریعەتی خۆی دامەزرێنێت ...**))(ل:109).

دەشێت ئەزموونێکی خودی ڕۆمانووس ببێتە سەرچاوەی بیرکردنەوەی فەلسەفەی، ئەزموونەکانی ڕۆژانەی ژیانی خۆی و کۆمەڵگاکەی تێکەڵ بە بیرکردنەوە فەلسەفییەکانی ببێت، لە نێو ڕۆمانەکەیدا بخرێتەڕوو، ((**... ببم بەچی لەم شارە بۆگەنەدا ؟ ببم بە بولبولی زیو، یان چۆلەکەی یاقووت ... چیت دەوێت ؟ ترێی مرواریت بۆ بگرم، یان خەیاری ئاڵتون ، لەم شارە پۆخڵەدا، لەم شاری زێراب و لیتاو و ڕەشەبا و درۆیەدا، هەر شەرابخۆرێکی پۆخڵم لێدەردەچێت**))(ل:77) . بەپێی جیهانبینی ڕۆمانووس شکستی تاکەکان، لە نەبوونی ئازادی دانانی لەمپەر لەبەردەمیان سەرچاوە دەگرێتەوە .

لەسەر زاری خەندانیشەوە کە دەربارەی بێزاری پەروانە لە ژیانی ئەوشارە و دیاردە دزێوەکانی کۆمەڵگاکەی کە بوونە هۆکاری جێهێشتنی شارەکە، دەڵێت : ((**پەروانە ... دەیویست ئابڵوقەی ئایینی ئەو شارە بشکێنێت کە ناوی دەنا شاری ((خوێن و ئایین و تەپوتۆز**))(ل:28) . بەڕای ڕۆمانووس یەکێك لەبەربەستەکان ئایینە، کە توندڕەوە ئایینییەکان بوونەتە بەربەست لەبەردەم ماف و ئازادی خەڵکیدا . بەو ئەندازەیەی خەڵکانێك تووشی هەرەس و بێزاری و شکست هاتوون، یان بەرەو هەڵەو هەڵدێر چوون . هەروەکو خەندان دەربارەی ڕای پەروانە دەڵێت : ((**بە شاری ئەو هەموو شکستە یەك لەدوای یەکەی ئەڤینی دەزانی کە ژیانی تووشی گێژاوێکی بێسەرووبنی کردبوو**))(ل:90) . لە چەند شوێنێکی ڕۆمانەکەدا ئەم جیهانبینییەی ڕۆمانووس دەربارەی واقیعی ژیان لە نێو کۆمەڵگای ئەم شارە دەبینین، هەروەکو لەسەر زاری حیکایەتخوانەوە دەڵێت : ((**ئەم شارە چی تیدایە لە دیوار و زێراب زیاتر**))(ل:90) ، یان ئەو شارەی لە زاری پەروانەوە بە شاری ((**خوێن و ئایین و تەپوتۆز**))(ل:28) وەسف دەکرێت . واتا جیهانبینی بەختیار عەلی سەبارەت بە ئازادی لە ئێوارەی پەروانەدا ئەوەیە کە ئایین و سیاسەت دەبنە لەمپەر لەبەردەم پێشکەوتنی کۆمەڵگادا و بەها جوانەکان دەمرێنن .

6.4 تێڕوانین بۆ خودا لە ئێوارەی پەروانەدا

یەکێك لەو باسانەی بە درێژایی مێژوو مرۆڤی سەرقاڵکردووە، باسی خودا و بیرکردنەوە لە خالق بووە . هەریەکێکیش بە پێی پێشینەی خۆی چۆتە نێو ئەو باسەوە . باوەڕی مرۆڤەکانیش بە خودا لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر دەگۆڕێت، هەربۆیە وێناکردنیشی دەگۆڕێت . لە ڕۆمانی ئێوارەی پەروانەدا دووجۆر تێڕوانین بۆ خودا دەبینرێت، یەکێکیان تێروانینی توندڕەوە ئیسلامییەکانی ڕۆمانەکەیە، ئەوی تریان تێڕوانینی بەختیار عەلییە کەلەسەر زاری حیکایەتخوانەوە خستوویەتیەڕوو . ڕۆمانووس وای بۆ دەچێت کە توندڕەوە ئاینییەکان وێنەیەکی ترسناك و تۆقێنەری خودایان لە مێشکی خەڵکیدا چەسپاندووە، هەروەکو لەسەر زاری خەندانەوە دەربارەی ئەو توندڕەوانە دەڵێت : ((**خودا بەجۆرێك تەفسیردەکەن تا بیکەنە دوژمنی مرۆڤ...**))(ل:288). یان لە وەسفی خوشکە تۆبەکارەکاندا دەڵێت : ((**... لە باسی ئاگر و گۆڕەوشارو قیامەت زیاتر هیچی دیکەیان نەدەزانی**))(ل:222) . لە شوێنێکی تریشدا ئاماژە بەوە دەکات کە مامۆستایانی قوتابخانەی تۆبەکاران خودایان وەك هێزێکی داپڵۆسێنەر بە کچەکان ناساندبوو کە هەمیشە لە بۆسەدایە بۆیان وچاوەڕێی هەڵەیان دەکات تا سزایان بدات، دوور لە ناسینی خودا لە ڕێی سۆز و خۆشەویستییەوە، ((**... مەعسومەش هێندە بیری لە سزا و دۆزەخ دەکردەوە، ترسەکانی دەیان جار گەورە تر دەبوون، بەجۆرێ بە هیچ شێوەیەك توانای نەبوو خودا، وەکو مەحەبەت و عەشق ببینێت ... هەمیشە ترسێکی گەورەی بەرامبەر بە یەزدان هەبوو، یەزدانی وەکو چاوێکی بەدنیاز سەیردەکرد کە بەردەوام لە پشتەوە لەبۆسەدایە، خودای وەکو پیاوێك دەبینی کە قامچی کووتیدەکات، وەکو پاسەوانی بەر بەردێك کە مرۆڤەکان لەسەر سەنگە سپییەکەی سزادەدرێن**))(ل:288). ڕۆمانووس ڕاستەخۆ پێمان دەڵێت کە ئەوانە خودایان کردۆتە دوژمنی مرۆڤ، بۆ ئازاردانی خەڵکی، ((...خودا بۆ سوکایەتیکردن و زەلیلکردنی کەسانی دیکە **بەکاربهێنن...**))(ل:288). ڕۆمانووس ڕەخنە لەو گروپانە دەگرێت و بە بێبڕوا ناویان دەبات، کە بەناوی خوداوە خۆیان بەپاك دەزانن و خەڵکییش بە پیس لەقەڵەم دەدەن، ((**تەنها بێبڕوا ئەوانەن کە پاکێتییەکی درۆ بە خۆیان دەبەخشن و پیسییێتییەك دەبەخشنە ئەوانی دیکە، ئەوان کە ناتوانن خودا لەودیو ئەو پاکی و پیسییە وەهمییەوە ببینن کە هەر خۆیان دایانتاشیوە**))(ل:288). لە دیدی ڕۆمانووسەوە ئەم جۆرە توندڕەوانە پێویستیان بە تۆبەکردنە کە خودا بەو شێوەیە

وێنا دەکەن و فتوای کافری دەنەن بەسەر خەڵکیدا، هەروەکو خەندان بە زەینەبی کوێستانی دەڵێت : ((**ماموٚستام، تەنها کەسانێك کە دەبێت توٚبە بکەن، ئەوانەن کە خودا بۆ ئەزیەتکردن و بەنەفرەت لێکردنی مرۆڤەکانی دی بەکار دەهێنن، بەبێ جیهانێك ناژین مرۆڤەکانی دیکەیان تیادا نەکردبێتە کافر...**)) (ل:288). بەختیار عەلی لەسەر زاری حیکایەتخوانەوە جیهانبینی خۆیمان دەربارەی بینینی خۆی بۆ خودا خستۆتەڕوو، هەروەکو دەڵێت : ((**... من وەك توٚبەکارەکانی دیکە تەنها لە عیبادەت و نوێژو خوێندنەوەو لەبەرکردنی ئایەتەکاندا بۆ خودا نەدەگەڕام، من دەمویست لە جێگایەکی تردا خوا بدۆزمەوە، خواستمبوو ڕێگایەکی قوڵتر بگرمەبەر بەرەو ئەو، دەمویست بە جۆرێکی دیکە ببینم،هەرگیز لەو نوسراوو تێکستانەدا خودام بۆ نەدۆزرایەوە، بەڵکو پێموابوو خوا لە مانای کۆی گەردونداو لە جەوهەری هەمەڕەنگی دونیادا خۆی بەرجەستەدەکات**)) (ل:284) . ڕۆماننووس بڕوای تەواوی بەوە هەیە کە ناکرێت خودا لە ڕێی خوێندنەوەی کتێبەوە بناسرێت، کە ئەمە بە بچووکردنەوەی خودای دەبینێت، ئەو پێیوایە دەبێت لەنێو خوڵقێنراوە سەرسوڕمێنەرەکانی سەرجەم گەردووندا بۆیبگەڕێین و بگەینە جەوهەری، ((**... بۆ ئەوەی مەزنی خودا ببینن بەسنییە تەنها بە چەند دێڕێکی ناو کتێبەکانییەوە بگیرسێینەوە، من تەنها یەك کوفر دەبینم، ئەو کوفرەش بچوککردنەوەی یەزدانە بۆ یەك واتا و یەك وتە و یەك مانا، خوداپەرستی گەورەش ئەو کەسە نییە کە بەسەر کتێبەکاندا دەکەوێت، بەڵکو ئەو گیانەیە کە خودا لە گەورەی و لایەنە گەردونی و موعجیزە گشتییەکاندا دەبینێت، گیانێکە کە تەنها لە نێوان دێڕەکاندا بۆ خودا ناگەڕێت، بەڵکو لە هەموو جێگایەکدا بۆ مانا و جەوهەری ئەو دەگەڕێت**)) (ل:287) . ڕۆمانووس بڕوای تەواوی بەوەیە کە دەبێت خودا بەو شێوەیە ببینرێت کە لەگەڵ سروشتی مرۆڤدا بگونجێ ، کە خۆی خوڵقێنەری مرۆڤە، بە جوانترین شێوە خەڵقی کردووە ، هۆش وحەز و ئارەزووی داوەتێ، ئەم گەردوون و سروشتە جوانەی لە پێناوی مرۆڤدا و بۆ مرۆڤی خەڵق کردووە، ((**... بینینی یەزدان بەو جۆرەی کە لەگەڵ ڕاستی مرۆڤ و سروشتدا بگونجێت**))(ل:284) . هەروەها ڕۆمانووس پێیوایە کە خودا خۆی وەك یاسا ئەو غەریزە و حەز و ئارەزوەی داوەتە مرۆڤ تا ژیانی خۆشبووێت و بەخۆشی بژی و چێژ لە ژیان وەربگرێت، هەروەکو خەندان بە زەینەبی کوێستانی ماموٚستاکەی دەڵێت : ((**ماموٚستا شەریعەتی خودا پێچەوانە و دوژمنی ئەو جەوهەرە نییە کە خودا وەکو یاسا لەناو گیان و ئارەزو و بیرکردنەوە و غەریزەکانماندا جێیدەهێڵێت ... جەوهەری خودا لەناو ئەو یاسا ژێرەوانکێ و نادیار و بەهێزانەدایە کە وادەکات مەخلوقاتەکان ژیانیان خۆشبوێت، هەر شتێك بمانباتەوە سەر خۆشەویستی ژیان خودایيە**))(ل:284) . بەختیار عەلی پێی وایە ئەو توندڕەوانە هەرگیز لە جەوهەری خودا تێنەگەیشتوون، ((**هەزاران هەزار کەس، هەزاران ئیماندار، نەیانتوانیوە بە وردی لە جەوهەری خودا تێبگەن...**))(ل:285). ڕۆمانووس پێیوایە کە ئەو گروپانە زۆر لەوە بچووکترن لە جەوهەری خودا تێبگەن، چونکە ئەو لەو باوەڕەدایە کە ئەوانە مرۆڤی بیرتەسك و نەفامن، ((**بێگومان... بێگومان، بینینی جەوهەری خودا و مانا گەورەکانی، لە توانای مرۆڤە بچوکەکاندا نییە ...**))(ل:285) . ئەو بە ئاشکرا پێمان دەڵێت کە ترس و سامی خەڵکی لە خودا دوورە لە جەوهەری خودا، کە بەسۆزیی و میهرەبانی و بەخشندەیی و بەزەییە، ((**... ئەو سامە لە خودا مرۆڤەکان چاندوویانە و پەیوەندی بە جەوهەری خوداوە نییە**))(ل:288). لە لایەکی یترەوە ڕۆمانووس لەو باوەڕەدایە کە خودا پێوانە و کێشانەی خۆی هەیە، جیاواز لەو پێوەرانەی کە ئەو گروپانە بەخەڵکیان ناساندووە، ((**خودا پێوانەی خۆی هەیە، بۆ هەر شتێکیش کێشانەیەکی هەیە وەکو کێشانەکانی تر نییە...**)) (ل:288) . بەختیار عەلی خودا وەك حاکمێکی زۆر دادپەروەرو بەویژدان دەبینێ، کە متمانە ناکاتە سەر تەنیا یاسا بێ گیانەکان، ((**چۆن دەمانبورێت گەر ئێمە، ئەو وەکو حاکمێکی بیرتەسك تەماشابکەین، کە کتێبێکی لەبەردەستدایە و پەڕەکانی هەڵدەداتەوەو بەپێی ئەو کتێبە حوکمدەدات ... ئەوە سوکایەتییەکی گەورەیە، دابەزاندن و کەمکردنەوەیە لە هێزە بەرین و داهێنەرەکانی خودا**)) (ل:287).

لە لایەکی ترەوە بەختیار عەلی تێروانینی خۆی دەربارەی خودا و پێکەوەژیان و یەکتری قبوڵکردنمان(دایڤیرستی) بۆ دەردەخات . ئەو پێیوایە خودا خۆی خوڵقێنەری هەموو بوونەرە هەمەڕەنگەکانە و ناکرێت دژی هەمەڕەنگی بێت، **((...، مانای چی خودا کە گەردوونی بەم هەمەڕەنگییە دروستکردووە، هەمەڕەنگی قبوڵنەکات؟ ...، ئەوەی ئەم هەموو شێوە جیاوازەی بوونی خوڵقاندووە، ئەم هەموو مەخلوقاتە دژو جودایەی لەسەر زەوی کۆکردۆتەوە**))(ل:286) . یان جەخت لەوە دەکاتەوە کە خودا خۆی جیهان و گەردوونی بە هەمەڕەنگی دروستکردووە، جەوهەری گەردوون ئەو فرەییەیە، کۆیلەیەتی پێ قبوڵ نییە، ئەو پێیوایە خودا خۆی ڕێخۆشکەرە بۆ لێکدانەوە جیاوازەکان و مرۆڤەکان ئازان لەجۆری بیرکردنەوەو ڕاڤەکردن، ((**... گەورەترین عاشقی جیاوازی لەم گەردونە گەورەیەدا خودا خۆیەتی...بۆ ئەوەی ئەو جەوهەرە ببینین، دەبێت سەیری هەموو گەردون**

بکەین.. خودا مرۆڤی بە ملیۆنەها شێوە بینیوە ملیۆنەها سیمای داوەتێ ... چۆن دەمانبورێت گەر تەنها بە یەك شێوە ببینین...))(ل:287) . یان دژی ئارەزووی مرۆڤ بێت بۆ دروست کردن و دۆزینەوە، ((... خودا خۆی ئەو ئارەزووە مەزنەی هەبووە بۆ خوڵقاندن، ئارەزوویەك ملیۆنەها ئەستێرەو خۆری لێکەوتۆتەوە، ئارەزوویەك لە حیکمەتی غونچەیەکەوە تا هەموو حیکمەتەکانی دیکەی گەردونی لەخۆیدا کۆکردۆتەوە، ئارەزووی خوڵقاندن و دۆزینەوەی مرۆڤی پێقبوڵ نەکرێت؟))(ل:286) . ڕۆماننووس پێیوایە کە خودا دژی پێشکەوتنی مرۆڤ نییە، خۆی هۆش و توانای داوەتە مرۆڤ تا ژیانی بگۆڕێت و پێشکەوێت، ((مانای چی، خودایەك گەردونی لە جوڵەو نوێبوونەوەیەکی بەردەوامدا دروستکردووە، دژی هێزو توانای فڕین و نوێبوونەوە و گۆڕان بێت لە مرۆڤدا ؟...، بۆ دەبێت ماف نەداتە مرۆڤ کە مەزنترین و قەشەنگترین داهێنانی خۆیەتی، یاخود ماف نەبەخشێتە عەقڵ کە سیحراویترین شتی ئەم گەردونەیە، بیربکاتەوە، شتی نوێ ببینێت))(ل:286- 287). لە لایەکی تریشەوە ڕۆمانووس پێیوایە کە خودا مافی داوەتە هەموو بوونەوەران، سەربەستی کردوون و لە گەشە کردن و داهینان و لە دەرخستنی جوانی خۆیان، ((خودا کە مافی بەخشیوەتە هەموو شتەکان بژین و شوێنیان هەبێت و گەشە بکەن، مافی بەخشیوەتە درەختەکان جوانی خۆیان، گەشانەوەی خۆیان، ڕەونەقی زیندووی خۆیان ئاشکرابکەن، مافی بەخشیوەتە گیانداران، لە سنووری بوونی خۆیاندا ئازادبن))(ل:287).

بەختیار عەلی بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ ڕەخنە لە توندڕەوە ئیسلامییەکان دەگرێت کە دادپەروەر نین و بەرپەچی بیری یەکترقبوڵکردن دەکەن، کە ئەمەش دوورە لە ویستی خوداوە، ئەو پێیوایە خودا دادپەروەرەو هەرگیز بوونەوەرێکی لە بوونەوەرێکی تر پێ باشتر و بەرزتر نەبووە، ((... هەرگیز نەیگووتووە شێرێك لە کەنارییەك پیرۆزترە، کەنارییەك لە مێشهەنگێك مەزنترە))(ل:287). لە لایەکی ترەوە ڕەخنەیان لێدەگرێت کە دیانەتەکانی تریان لا قبوڵ نییەو کە ئەمەشت دژی ویستی خودایە، خودا ئەو مافەی داوە بە دەنگ و ڕەنگە جیاوازەکان ((... بوار نەدات دیانەتەکان پێکەوە بژین، عەبدایەتی قبوڵبکات، لەسایەیدا تەفسیرە جیاوازەکانی دونیا وەکو یەك مافی خۆیان وەرگرن))(ل:287) .

ئەنجامەکان

1. جیهانبینی بەختیار عەلی لە ڕۆمانی ئێوارەی پەروانەدا - بەپێی میتۆدی بونیادگەری پێکهاتووی - لە بابەتی (چەمکی ئەوین و ئاین و ئافرەت و تێڕوانین بۆ خودا و سیاسەت) دەبینرێت . بابەتی سەرەکی ڕۆمانەکە ململانێی نێوان ئیسلامییە توندڕەوەکان و خواست و خەونی ڕۆشنبیرانی سەردەمە . لە ڕۆانگەی ڕۆمانووسەوە ئەو ئیسلامیانە بوونەتە لەمپەر لەبەردەم پێشکەوتنی کۆمەڵگادا، باڵادەستی دۆگــمایی ئاینی لە کۆمــەڵگای کوردیدا بۆتە قەیران و دواکەوتوویی و کۆسپ لەبەردەم تاکی کوردیدا . ململانێی ئەم دوو گروپە و لێکەوتەکانی بابەتی سەرەکی ڕۆمانەکەن. بیرو پەیام و جیهانبینی ڕۆمانووسیش لەنێو ئەو ململانێیەدا چ ڕاستەوخۆ، چ ناڕاستەخۆ دەبینرێت، کە زیاتر لەڕێی حیکایەتخوان و دایەلۆگی کارەکتەرەکانەوە بە شێوەیەکی هونەری خراونەتە ڕوو .
2. ئێوارەی پەروانە پێکهاتەیەکە لە ڕەهەندی ئاینی و کۆمەڵایەتی و ڕۆحیەتێکی ئەفسانەیشی هەیە ململانێی دوو جیهان و دوو تێڕوانینی جیاواز بۆ ژیان دامەزراوە، جیهانێك سەرچاوەی باڵادەستی هزرە کۆمەڵایەتییەکان، تێکەڵ بەو ئەقڵ و هزرانەی کە لە ئاینەوە سەرچاوەیان گرتووە. جیهانەکەی تر نەوەی نوێیە، ململانێی نەوەی نوێ لەگەڵ ئەم هزرە کۆمەڵایەتی و ئاینیانە. جیهانبینی ڕۆمانووسە لەمەڕ مەترسیەکانی کەلتوورو ڕێبازی ئاینی و شەڕی سیاسییە لەسەر کۆمەڵگا . ململانێی مرۆڤەکانە لەگەڵ دابونەریتی کۆمەڵایەتی و بەربەستەکانی کلتوور و فەرهەنگی توندرەوە ئیسلامییەکان. ڕووبەڕوو بوونەوەی کۆنەپەرستی و هەوڵی گەڕانەوەی مافی ئازادی تاکەکانە، شۆڕشێکە دژی ئەو کۆت و بەند و بەربەستانە .
3. بەختیار عەلی لە ئێوارەی پەروانەدا لەنێو حیکایەتی زوڵم و ستەمی کۆمەڵگاو باڵادەستانی ئاینی لە ئەویندارن و چاندنی تۆوی کۆنەپەرستی و بەربەست دروستکردن لەبەردەم پێشکەوتن و دژایەتی کردنی بەهاجوانەکان ، جۆرێك لە **ڕقوکینە و تاڕادەیەکیش نائومێدی و پوچگەرایی** لا دروستکردووە، هاوکات پێشبینی دەکات کە ڕەنگە لە سەردەم و ڕۆژگارێکی تردا، باڵادەستی توندڕەوەکان و کلتوورو فەرهەنگ و کاریگەریان نەمێنێ و تێڕوانینی خەڵك بگۆڕێت، بەربەست و لەمپەرەکانی بەردەم بەهاجوانەکان بشکێنرێت، خوازیارە ڕۆژێك دابێت ئەوین ببێتە هێزێکی یەزدانی و بزێنەری جیهان، کۆنترۆڵی گشت جومگە سەرەکییەکانی بوون و ژیان بکات .خەون بە کۆمەڵگایەکی نموونەییەوە دەبینن . جیهانێکی پڕ لە بەها جوانەکان .بەلای ئەوەوە ئەوین وزە دەداتە مرۆڤ و بەرەو ئاکارو ڕەوشتی نموونەیی دەبیات. مرۆڤی بەهرەمەندو بە توانا دروست دەکات .

ئەوین بە داینەمۆی ژیان لە قەڵەم دەدات و پێیوایە هێزێكی ئەفسوون ئاسایی هەیە. ئەوین دڵ و دەروونی مرۆڤەكان لە ڕق و كینە دەشواتەوە، هەموو دەنگ و ڕەنگە جیاوازەكان لەسەر خوانی ئەو كۆدەبنەوە .

4. بەختیار عەلی دژی تێڕوانینی توندڕەوە ئیسلامییەكانە دەربارەی خودا و پێی وایە ئەوان لە جەوهەری خودا تێنەگەشتوون و خودایان وەك حاكمێكی داپڵۆسێنەری توندوتیژی بێبەزەیی و دڵرەق، جیهانبینی ئەو بۆ خودا جیاوازە ، ئەو خودا وادەبینێ كە مرۆڤی بە جوانی خەڵقكردووە و هەموو شتە جوانەكانی بوونی لە پێناو ئەودا خەڵقكردووە تا تاموچێژی ژیان بكات و بە خۆشی بژی . مافی داوەتە مرۆڤ بە ئازادی بژی ، بیربكاتەوە، دەرببڕێت، داهێنان بكات . مافی داوەتە مرۆڤەكان پێكەوە بژین و یەكتری قبوڵبكەن . ئەو بڕوای تەواوی بەوە هەیە كە ناكرێت خودا لە ڕێی خوێندنەوەی كتێبەوە بناسرێت، كە ئەمە بە بچووكردنەوەی خودای دەبینێت،ئەو پێیوایە دەبێت لەنێو خوڵقێنراوە سەرسوڕمێنەرەكانی سەرجەم گەردووندا بۆیبگەڕێین و بگەینە جەوهەری . تەنها لە نێوان دێڕەكاندا بۆ خودا ناگەڕێت، بەڵكو لە هەموو جێگایەكدا بۆ مانا و جەوهەری ئەو دەگەڕێت .

لیستی سەرچاوەكان :

سەرچاوە كوردییەكان :

1. ئازاد حەمە ، لایەنی تێڕامان و جەستەی وتاری ڕۆشنبیری هاوچەرخ ، چاپی یەكەم ، سوید ، 1995
2. بەختیار سەجادی و محەمەدی مەحمودی فەرهەنگی زاراوەی ئەدەبی ، كوردی – ئینگلیزی و ئینگلیزی – كوردی ، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم ، سلێمانی ، 2002
3. ڕەسوول حەمەد ڕەسوول، جیهانبینی لە ڕۆمانی كوردیدا، كرمانجی خواروو،چاپخانەی كەماڵ، سلێمانی، ٢٠١٣
4. شكری عزیز الماضي (د) ، تیۆری ئەدەب ، وەرگێڕانی پ.ی.د. سردار ئەحمەد گەردی ، چاپخانەی ماردین ، هەولێر ، 2012
5. عەلی تاهیر حسەین (د.)، ڕەخنەی بونیادگەری لە تیۆرەوە بۆ پراكتیزە كردن ، چاپی یەكەم ، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم ، سلێمانی ، 2008
6. عوسمان یاسین ، بونیادگەری پێكهاتوویی ، چاپی یەكەم ، چاپخانەی زانكۆی سەلاحەددین ، هەولێر ، 1991
7. كۆمەڵێك نووسەر، ڕۆمان چییە؟ وەرگێڕانی جەواد مستەفا، دەزگای بڵاوكردنەوەی موكریان، چابخانەی خانی، ٢٠٠٨
8. فؤاد ڕەشید (د.)، بونیادگەری لە ڕۆشنبیری و ڕەخنەی ئەدەبی كوردیدا ، چاپخانەی ئارابخا ، كەركوك ، 2007
9. نجم خالید نجم الدین (د.)، تەكنیكی دایەلۆگ لە هەندێ نموونەی هاوچەرخی كورتە چیرۆكی كوردیدا، گۆڤاری زانستی مرۆڤایەتی ، زانكۆی سەلاحەددین، ژمارە:٢٤ ، 2005
10. هەژیر عەبدوڵا پوور ، فەرهەنگی هەژیر ، فارسی – كوردی ، دەزگای چاپ و پەخشی موكریانی ، چاپخانەی خانی ، دهۆك ، 2008

سەرچاوە عەرەبییەكان :

11. ابراهیم فتحی، معجم المصطلحات الادبیة، مؤسسة العربیة للناشرین، تونس، ١٩٨٦
12. أسماء أحمد معیكل ، رؤیا العالم وتصویرها في الروایة، https://www.startimes.com
13. جان ایف تادیة ، النقد الادبی فی القرن العشرین، ترجمە قاسم المقداد، منشورات وزارة الثقافة، دمشق، ١٩٩٣
14. جان ماري اوزباس و اخرون ، البیویة ، ترجمة میخائیل مخول ، وزارة الثقافة والارشاد القومي ، دمشق ، 1972
15. جورج لوكاش،معنی الواقیعة المعاصرة، ترجمة امین العیوطی، دار المعارف، مصر، ١٩٧١
16. حمید الحمیدانی(د.) ، النقد الروائي و الایدیولوجیا من سوسیولوجیا الروایة الە سوسیولوجیا النص الروائي ، المركز الثقافی العربی، بیروت، 1990
17. سعید علوش(د.)، معجم المصطلحات الأدبیة المعاصرة ، بیروت ، لبنان ، سوشبیرس ، الدارالبیضاء – المغرب ، الطبعة الاولی ، 1985)
18. سمر روحی الفیصل (د.) ، الروایة العربیة البناء و الرؤیا، مقاربات نقدیة ، اتحاد تاكتاب العرب، دمشق، ٢٠٠٣
19. السید یسین، التحلیل الاجتماعی للادب، مركز الدراسات السیاسیة و الاستراتیجیة، قاهرة ،گ:٣، ١٩٩١
20. شكري عزیز الماضي (د.)، في نظریة الادب، دار الحداثة، بیروت، 1985
21. صلاح فضل(د.)، نظریة البنائیة في النقد الادبي ، الطبعة الثالثة ، دار الشؤن الثقافیة العامة ، بغداد ، 1987
22. صلاح فضل(د.)،منهج الواقعیة في الابداع الادبي،الهیئة المصریة العامة للكتاب، 1978
23. عبد الرحمن بوعلي (د.) : في نقد المناهج المعاصرة: البنیویة التكوینیة، مطبعة المعارف الجدیدة، الرباط، الطبعة الأولى سنة 1994
24. عبدالرحم منیف، الكاتب و المنفی ، هموم و افاق العربیة، دار الفكر، بیروت،١٩٩١
25. عبد السلام المسدی (د.)، قضیه النبویة ، دراسة و النماذج ، دار امیة ، تونس ، 1991
26. غالي شكری، مقابلة مع نجیب محفوظ، مجلة مجلة حوار، العدد 3: 1978
27. لوسیان غولدمان ، المادیه الجدلیة و تأریخ الادب ، ترجمة : محمد برادة ، مؤسسة الابحاث العربیة ، بیروت الطبعة: الاولی ، 1984

28. لوسيان غولدمان، المنهجية في علم الاجتماع الادبي، ترجمة مصطفى المسناوي، دار الحداثة، بيروت، 1981

29. محمد كامل خطيب، تكوين الرواية العربية، وزارة الثقافة، دمشق، ١٩٩٠

سەرچاوەی فارسی :

30. ايرنا ريما مكاريك ، دانش نامەی نظرية هاى ادبي معاصر ، ترجمة مهران مهاجر ، محمد نبوي ، چاپ يكم ، مؤسسەی انتشارات اگاه ، تهران ، 1384

رؤية العالم فى رواية (ئێوارەی پەروانە) لبختيار علي من منظور لوسيان جولدمان

تانيا اسعد محمدصالح

جامعة صلاح الدين، كلية التربية الاساس، قسم اللغة الكردية

ملخص

هذا البحث بعنوان (رؤية العالم فى رواية (ئێوارەی پەروانە) لبختيار علي من منظور لوسيان جولدمان) . والبحث محاولة لتسليط الضوء على موضوع هام و الى حد ما جديد فى عالم النقد الادبي الكوردى، اذ انه لم ينل من الاهتمام الخاص به فى النقد الادبي الكردي . ان الاعمال الادبية في الاصل تعبير عن رؤية الاديب العالم . يشمل البحث أربعة محاور ، تحدثنا في المحور الأول عن مفهوم رؤية العالم، وفي المحور الثاني شرحنا مفهوم البنيوية باعتبار ان البنيوية التكوينية نوع من الانواع البنيوية، اما فى المحور الثالث فقد تحدثنا عن نظرية البنيوية التكوينية . وقد تطرقنا فى المحور الاخير الى رؤية العالم في رواية (ئێوارەی پەروانە) من منظور لوسيان جولدمان .

كلمات الدالة : (رؤية العالم، البنيوية، البنيوية التكوينية، العشق، الديانة ، متطرفين الاسلام)

World view in the novel (Ewarai Prwana) by Bakhtiyar Ali from Lucian Goldman's perspective

Tanya Asad Mohammad Salih

College of Basic Education, Kurdish Department / Salahaddin University-Erbil

Abstract

This research is titled (World view in the novel (Ewarai Prwana) by Bakhtiyar Ali from Lucian Goldman's perspective). The research is an attempt to shed light on an important and somewhat new topic in the world of Kurdish literary criticism, as it did not gain its special attention in Kurdish literary criticism. Originally literary works are an expression of the literary worldview.

The research includes four axes, in the first axis we talked about the concept of the worldview, and in the second axis we explained the concept of structuralism as a type of structuralism, while in the third axis we talked about the structuralist theory. In the last axis, we dealt with the vision of the world in the novel (Ewarai Prwana) from Lucian Goldman's perspective.

Keewords: World view, Structuralism, Constitutional Structural, LOVE, Religion , Radical Islamlamics.